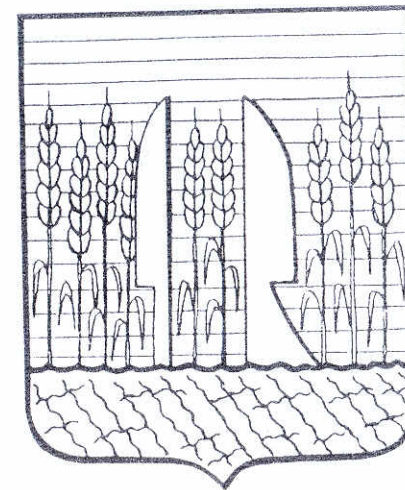

Bolla Dezső - Gavlik István

Csepeli helytörténeti olvasókönyv

7. osztályos tanulók részére

KIADJA
A BUDAPEST-CSEPEL ÖNKORMÁNYZATA
POLGÁRMESTERI HIVATALA
1995.

Lektorálta:
Dr. Cserhalmi Zsuzsanna
Dr. Holló Szilvia
Lohonyai Márta

Készítette a
COLOR TÓNUS Kft.
Felelős vezető: Fenyvesi Zoltán

1. A község élete II. József trónralépésétől a nagy árvízig

Mária Teréziát 1780-ban elsőszülött fia, II. József követte a trónon, aki türelmetlen reformkísérleteivel sértette a magyar nemzeti érdekeket. Azon törekvése, hogy a soknemzetiségű birodalmat egységes örökös osztrák császárságába olvassza, a tíz éves uralkodása alatt kudarcba fulladt. Azzal, hogy a németet nyilvánította hivatalos nyelvvé, a csepeli lakosság közel kétharmadát kitévő németeknek kedvezett volna, ha a rendelet visszavonására nem kényszerül. A világtól elzárt, jórészt írni-olvasni sem tudó falu német és délszláv nemzetiségű lakóinak életére közvetlenül nem hatottak II. József nagyra törő kísérletei, II. Lipót rövid uralkodása alatt feltámadó magyar nemzeti törekvések, I. Ferenc uralkodásának első évtizedeiben tomboló önkény. Természetesen a nagy történelmi változások befolyásolták a falu életét. Hatásuk megkétszerezve, s a magyarok lakta településektől eltérően jelentkezett. Miután a német lakók nem tudtak magyarul, erősebb kapcsolatot elsősorban a szigeti német településekkel teremtettek.

A lakosság másik felét alkotó illírek zártabb, befelé forduló életmódot folytattak. Ebben a korszakban inkább a német nyelvet sajátították el. A XVIII. században nemzetiségi jellegükből előny származott. Megőrizték távoli hazájukból származó szokásaikat, a sokkal alacsonyabb kultúrfokon álló magyar településekkel szembeni fölényüket. A felvilágosodás korában és a reformkor kezdetén kibontakozó magyar nemzeti jellegű törekvésekről keveset tudtak. A nemzetiségi tudatuk és hovatartozásuk a kétnyelvű faluban a misézés nyelvének megválasztása és az alapfokú iskoláztatás megjelenése idején került előtérbe. Az 1778. november 1-én a ráckevei királyi uradalom bérlőivel kötött jobbágyterheket némileg csökkentő szerződés csak megkétszerezve érezte hatását. Mint ahogy ezt egy korabeli okmány bizonyítja:

"Ezt a szerződést az említett helységben összejöttek az említett község lakossága előtt felolvasták és a köznyelven terjesztették elő és a község által összes pontjában jóváhagyatott.

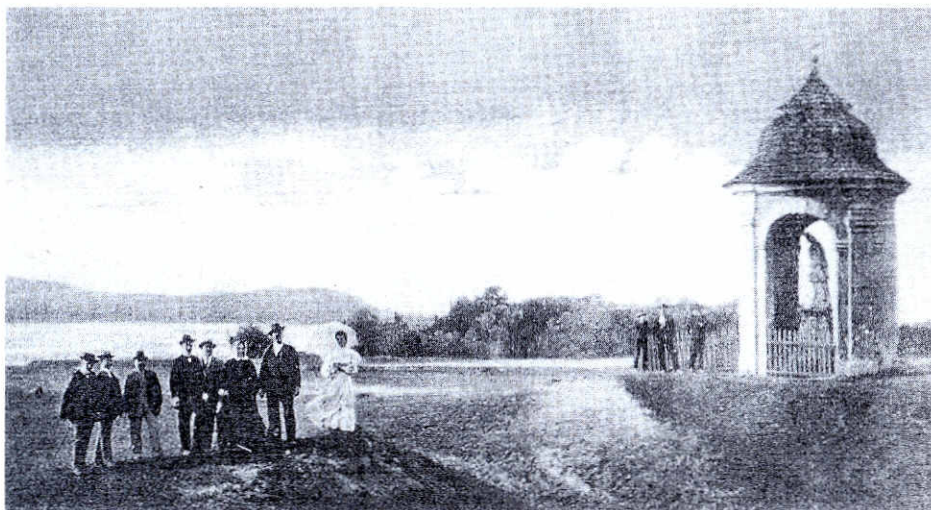
Kelt Csepelen, 1783. május 13-án.

*Thold István Pest megye szolgálója
Szabó Dániel vármegye esküdtje."*

A község egyházi életében az 1780-as években határozott fejlődés következett be. 1745-től az egyházi nyilvántartásokat és az anyakönyvezést részben Tökölön, részben Csepelen a budai kapucinus rendbeli barátok végezték. Az önálló és kizárólagos helyi nyilvántartást Bergmann Benedek páter 1780-ban vezette be. Plébánia alapítására Csepelen 1788-ban került sor. A község első plébánosa Christianus Smidt Ubald de Walenstein kapisztrán páter volt. Az udvari körökben is bizalmat élvező plébános a szlavóniai királyi uradalom jószágkormányzói tisztét is ellátta. Kapcsolatait e község felvirágoztatására használta fel.

Az ő közbenjárására került Csepelre Nepomuki Szent János, 1721-ben készült nagyméretű szobra. A gyónási titkot élete árán is megőrző XIV. századvégi prágai

kanonok alakja és története a XVIII. században az ellenreformáció idején került előtérbe. 1721-ben boldoggá, 1729-ben szentté avatták. Birodalomszerte a barokk építészeti stílus uralkodása idején kedvenc szentnek számított. A vízi foglalkozásúak, hajósok, halászok, révészek, vízimolnárok védőszentje. Ezért szobrait vizek környékén vezető utak, hidak, várkapuk mellett állították fel. A szent kőbe faragott alakjában gyönyörködhetünk többek között Bécsben, Kőszegen, Veszprémben, a prágai Károly hídon, és örömről Csepelen is. A szobor és a fölé emelt faszindelyes szép ívű kőépítmény az egyik, talán legrégebbi Szent János emlékmű. Már a boldoggá avatás évében, 1721-ben elkészült. Pest legrégebbi köztéri szobra. Csepel egyetlen értékes műemléke. A szentet ábrázoló hazai és külföldi művek közül nemcsak méretével, hanem szép megformálásával is kiemelkedik. Eredetileg Pesten, a Kecskeméti-kapu előtt, a mai Kálvin téren állt. Létrejöttének körülményeit a különös műgonddal kiképzett akantusz levelekkel díszített szobortalpazat tükrözi, melyen a barokk díszekkel övezett címerpajzsban a sörkésztés szerszámaait örökítették meg. Ez azt bizonyítja, hogy a szobrot serfőzők állították. Az 1786-ban lebontott emlékművet a befolyásos csepeli plébános megszerezte, majd az ófalutól délre, a Duna partját követő Tökölre vezető akkori út mellett, egy 108 méter magas homokbuckára állíttatta.

Szent János szobor, csepeli első helyén, a János legelőn

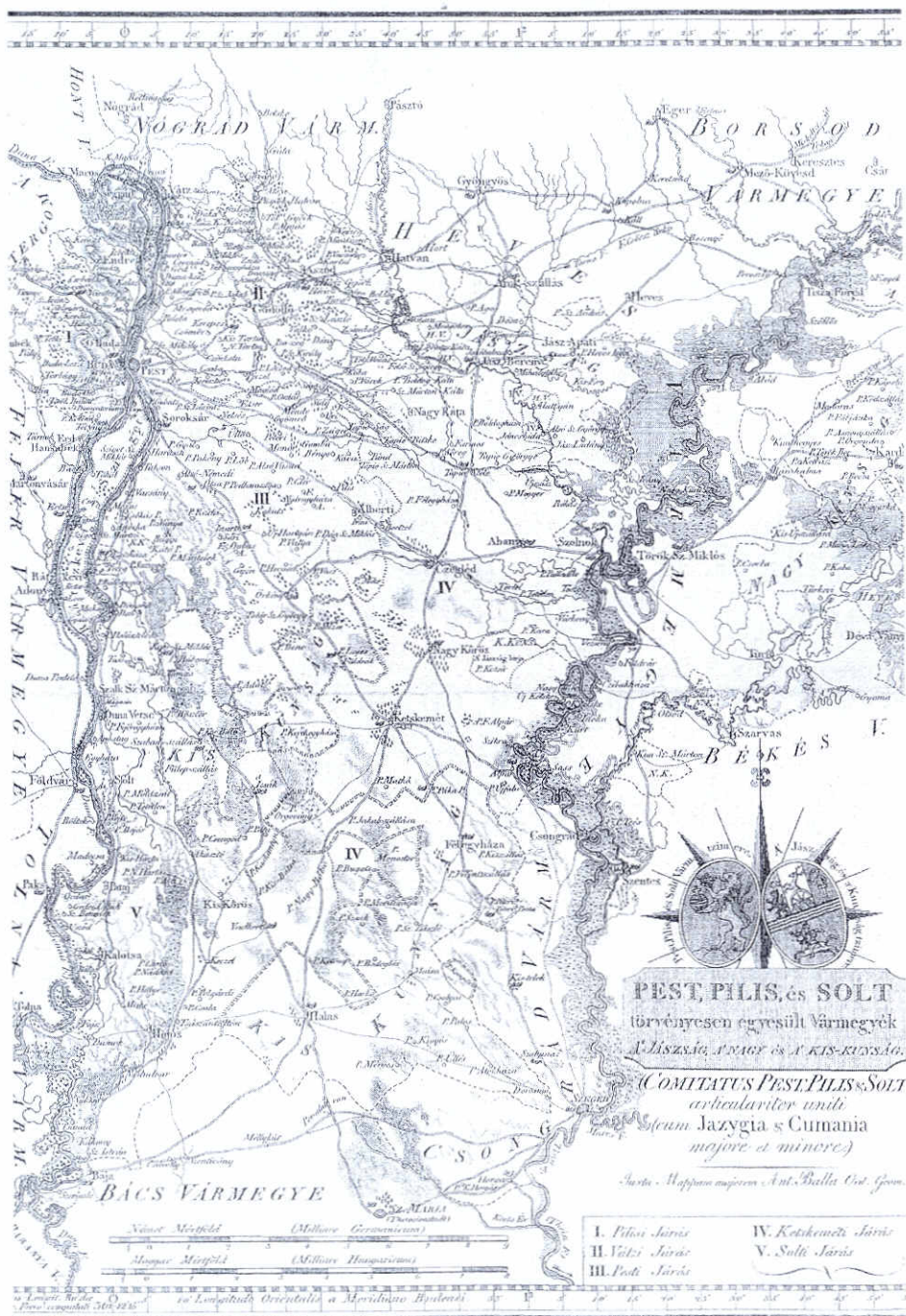
A környéket ezt követően János-hegynek, János-hegyi homoknak, vagy János legelőnek nevezték el. A sík Duna menti tájon tájékozódási pontként szolgált. A község újratelepülése idején vele szemben jelölték ki a főtér és a templom helyét. A falu vallási életében is fontos szerepet töltött be május 16-a, Szent János napja, melyet községi ünnepé nyilvánítottak. A falu lakói papjuk vezetésével az emlékműnél ünnepeltek. Az 1800-ban elhunyt plébánost tiszteletből a falu templomában helyezték örök nyugalomra. A templom lerombolását követően földi maradványait az ófalusi temető keresztye alatt helyezték el.

Őt plébánosi hivatalában 1801 és 1829 között Csibrián György majd 1845-ig Hollósi Menyhért követte.

Az 1799-ben elhunyt, a szigetet birtokló Mária Krisztina hercegnő uradalmát férje, Saxoniai és Tescheni Albert herceg örökölte. *"A pompa ment véghez a Ráckevei kastélyban ... - mint olvashatjuk Magdics István Diplomatórium Ráczkeviense című 1888-ban kiadott könyvében - a város ki volt világítva, a kastélyban három napi mulatság, táncz és vendégség tartatott."* A herceg a beiktatásán nem jelent meg, az udvart Gróf Eszterházy Kázmér, a herceget Boros Lajos királyi tanácsos képviselte. A tulajdonosváltás az uradalom helyzetén nem változtatott, azt továbbra is a herceg megbízottjai irányították. Ebben a korszakban a mezőgazdasági nagybirtok egy részénél tapasztalható fellendülés Csepel-szigeten nem következett be. Albertet Bécsben, a róla elnevezett világhírű grafikai gyűjtemény gazdagítása kötötte le. A szigeten is, Ráckeven is csak egyszer, 1804-ben járt.

"Albert Királyi Hercegsége valahára 15-a Aug. meglátogatta Rácz-Kevét. Harangok zúgása alatt jött által Rácz-Kevi révén Pest felől, délelőtt 10 órakor. Túl a révben Vargha István Nótárius, a Tanács és a Nép képében rövid deák beszéddel köszöntvén, a Tanács vivát (éljen!), kiáltással fogadta. Egyenesen ment sorba Templomokat megnézegetni, s mind a hármat megnézvén a Kastélyban számára készült ebédhez ült. Ebéd után a Tanácsot maga elejibe bocsájtotta, s ekkor a Tanács sokszori kérését az örökös Contraktusra (szerződésre) nézve megújította, de csak az volt a válasza, hogy nem lehet, kérjen a Tanács mást, nevezetesen, ha sokallja az eddig való árendát (bért), abból engedhet: hanem hatalmába nincs örökös Tractusba (szerződésbe) ereszkedni. S az estve felé elindult Budára menet onnan Pestre, ahol akkor nagy Lóger (tábor) volt, s hadi próbatételek" - írja Magdics István.

Azzal, hogy Albert nem költözött Ráckeveire, a település nem vált hercegi székhelyé. A híres kastély csak az uradalom gazdasági központja maradt. Ráckeve a helyi polgárok erőfeszítése ellenére soha nem nyerte el a szabad királyi városi rangot, nem szabadult meg a hűbéri terhek alól. A birtok urai nem használták ki a napóleoni háborúk következtében előállt mezőgazdasági fellendülést. Nem fejlődött megfelelően a gazdálkodás színvonala. A visszaesést bizonyítja, hogy a híres Savoyai kastély dísz- és lovagtermei évtizedeken át magtárul szolgáltak.

Részlet Balla Antal Pest-Pilis-Solt vármegye térképéből

Csepel község kedvező földrajzi helyzete Budához, Pesthez való közelsége egyre jobban érvényesült. Ezen kívül a budafoki korabeli német elnevezés szerint promontori szőlőbirtokok és kőbányák is növelték a bevételeket. A falu Budához közelebb feküdt, mégis kapcsolatai a gyorsabban fejlődő Pesttel egyre szorosabbá váltak. A város szegényei Csepelen és Budafokon jutottak munkához, élelemhez, lakáshoz. A természetes szaporodás és a beköltözések hatására a lakosság egyre gyorsabban növekedett, a népesség növekedési ütemét messze meghaladta a zsellérek arányának emelkedése. A lakosság számának gyarapodása időlegesen csak a napóleoni háborúk, az 1831-es kolerajárvány és az 1847-es éhínség idején tört meg. A falu lakói között egyre erősödtek a vagyoni különbségek, mert a népesség növekedésének nagyobbik felét, a szegény házas és a még szegényebb házatlan zsellérek adták, számuk 1770. és 1846. között 15-ről 110-re, több mint hétszeresére nőtt. A betelepülők nagy része német volt, ezért megváltozott a lakosság nemzetiségi összetétele.

A németek túlsúlyba kerültek, arányuk a XIX. század közepére elérte a lakosság nyolctizedét. Munkát Csepelen, a környező falvakban és Pesten kaptak.

A falu népének főfoglalkozása, a megélhetés forrása egészen a XIX. század végéig a mezőgazdaság volt. Ennek eredményességét három tényező befolyásolta: természeti viszonyok, tulajdoni viszonyok és a művelés fejlettsége.

Nézzük sorrendben!

A természeti viszonyok leírását Bognár Józsefnek a Magyar Tudós Társaság által Budán 1843-ban közreadott "Csepel" című tanulmányából idézzük:

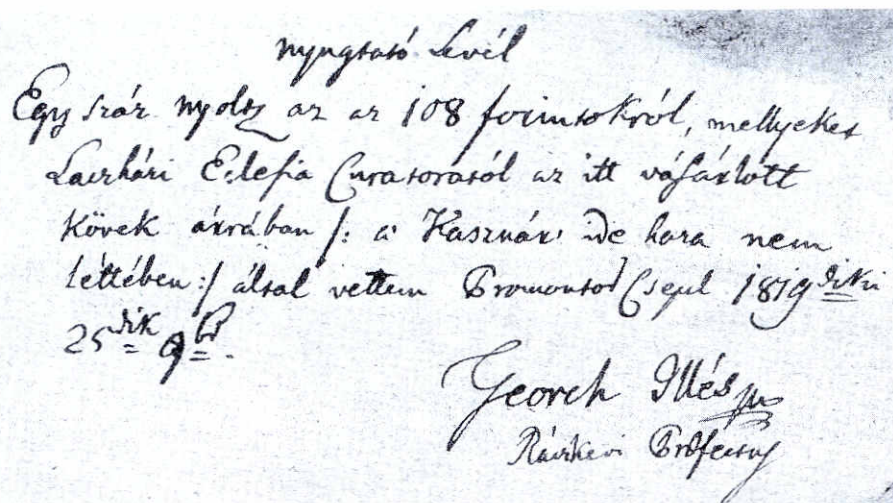
"Földének minősége. Mi e' szigetben a föld mineműségét illeti általában: sovány az, és homokos, minélfogva tiszta búzáat csak kevés helyeken vetnek, de egyéb magot is úgy terem meg haszonnal, ha állhatatos szorgalom járul hozzá, azaz ha gyakran trágyázzák és háromszor megforgatják. Egyébiránt róna itt, és egyenes minden, csak ide' s tova leginkább Ráczeke-Thökölye és Szent-Miklós mellett lát az ember néhány ölnyi magosságú homok buczkákat emelkedni, ezért, s mivel a fejevári sokkal magosb partok, a szigeti alacsonyabbakra által vetik a Dunát, gyakran kiöntések és veszedelmes árvizek járnak a vidékét, mellyek nem csak hogy a lakosoknak szántóföldjei siralmasan rongálják, hanem alantabb helyeken a hátra maradt vizek számos elgőzölgő és levegőt rontó mocsárokat képeznek."

A falu fejlődését erősen gátolta az, hogy 1848-ig földterületének kétharmadát, 3422 holdból 2282 holdat az uradalom birtokolta. A jobbágytelkek az évek során osztódtak, így az egyes családok megművelésre alkalmas, megélhetést biztosító földterületei egyre kisebbek lettek. Közéjük ékelődtek a több tagban lévő nagybirtok szántóföldjei és legelői. A legelők nagyrészt az uradalom birtokolta, ezért a község állattenyésztése háttérbe szorult.

Az életüket nehezítették az úrbéri terhek, a robot és pénzbeli fizetnivalók. Ezek akkor már nem voltak alacsonyabbak, mint a magyar tulajdonban lévő birtokokon. A jobbágyföldéken a terméshozadék érdekében a 18. századi kétnyomásos gazdálkodásról áttértek a háromnyomásosra.

Az évek során növekedett a szőlőtermelés, mely ebben a korban Pest-Buda környékén igen fejlett és elterjedt volt. A szőlők egyik fele 1814-ig a községhez tartozó Budafokon volt, melynek jelentős részét az elcsatlós után is megőrizték. A másik fele Csepelen és Szigetszentmiklóson díszlett. A házasszellek lakótelkeiken is ültettek szőlőt, ha a kis területű szőlők teljes megélhetést nem is biztosítottak,

de a szegényes jövedelmüket kiegészítették. A környék kiterjedt szőlőiben, a promontori kőbányákban a zsellérek napszámos munkát végeztek.

nyugtató levél
Egy szar nyolc az az 108 forintokból, melyeket
Ráthelyi Cselefa Curatorától az itt vásárolt
kövek áránban / a Kasznár ide kara nem
lettében / által vettem Promontor Csepel 1819. évi
25. szept. 9. napján
George Illés
Ráthelyi Brofferny

1819-es "nyugtató levél" - nyugta Promontor Csepelről származó kővásárlásról

Ebből az időből maradt fent egy megtörtént eseményt megörökítő anekdota: A budafoki pincékből hazatérő kedélyes, kissé beborozott csepeli sváb legények, mikor az út menti Szent János szoborhoz értek, az egyik felkiáltott. Ez a János eleget nézte már a Dunát! Társainak több se kellett, az erős legények megmarkolták a több mázsás szobrot, s Csepel felé fordították.

Az állattenyésztés fejlődése az 1800-as évek elején lelassult. A tehének száma 1828-ban az akkor 800 főt számláló községben csak 25 volt. Ami azt jelentette, hogy a korabeli gyerekek nagyon ritkán jutottak egy-egy pohár tejhez. A meglévő állatállomány nagy része az igavonást szolgálta. Ebben az időben a juhtenyésztés megszűnt, disznót kis számban, csak a lakosság negyedét kitevő jobbágyok tenyésztették. Joggal feltételezhető, hús csak ritkán, ünnepi alkalmakkor került az asztalra. Akkor is főként baromfi, s szigetet övező vizekben fogott hal.

Sajnos, az 1838-ban, az árvíz által elpusztított Ófaluról nem maradt fenn részletes leírás.

A község belső életét a többségben lévő németek határozták meg. A már korábban idézett Bognár József a sziget településeiről 1843-ban tanulságos sorokat jegyzett le, mely nemcsak a csepeli, Csepel-szigeti, hanem az országos állapotokat tükrözte:

"A mostani ipar és kereskedés állapotját akarván festeni, különbséget kell tennünk a jelenleg itt lakó nemzetek közt, mire nézve őszintén meg kell vallani, hogy általában valamint mindenütt, úgy Csepel szigetében is a németek sokkal nagyobb értelmességet és ipar szorgalmat fejtenek ki a magyaroknál. Ezen észrevételt bizonyítják amazoknak jobban munkált, és ennél fogva bár a magyarokénál soványabb még is bővebben termő szántóföldjeik, - fákkal beültetett rendesebb faluik, csinos és tiszta ízlésű házaik, ezekben illendő bútoraik. - Szálas erős és jól tartott lovaik, ökreik, stb. csinosabb tisztább öltözetők, és jobb élet módjuk. Végre bővebb írás és olvasás tudományok, stb.

Midőn ellenben a magyar paraszt szántó földjeit imígy amígy műveli, - kevés kivétellel rendetlen, elszórt, össze galabált alacsony házakban bűszhődik. Fát háza körül vagy az utzán nem nevel. Lovai, s egyéb barmai elcsigázottak, zsíros, bűdös haj, szűr vagy kérges bunda. Télen dobzódik, nyáron pedig a legrosszabb munka idején száraz kenyéren rágódik. Az ifiúság és gyermekei tanításával nem sokat törődik. stb.

Ezen, s efféle a magyar parasztra (sajnálkozással legyen mondva) nem éppen ok nélkül hányt szomorú észrevételek, e szigetségbeni falusiakra is jobbára illenek, tudnék megnevezni magyar helységet e szigeten, körül pedig többeket, melyben a magyar földjei és szőlői szép részét a szomszéd német falubéliek bírják zálogban, ilyl vallomásokat magyar létemre bizonyára nem örömet teszek, de a föld és történet leírójánál a részrehajlást gyáva véteknél tartom és kárhözatosnak. Az igaz és jótékony hazafiúság nem abból áll, hogy nemzetem hibáit szépítem, vagy talán éppen dicsérjem, hanem a hiány és rossz szokás illendő megrovásában. Első lépés a jobbulásnál a hibának megismerése, ezt eszközölni szóval és cselekedettel (mind kinek sorsa és tehetsége engedi) inkább kötelesség, nem pedig rágalom. Hasonlítsa össze valaki Újfalu, Csepel, Szent-Márton és Becse német helyeket a többi ill lévő magyar vagy rácshelyekkel, és hanem vak, látni kénytelen a nagy különbséget."

A kis kiterjedésű település, az ófalu a Duna partjának közelében, a Sziget csúcstól 2 km-re magasabb árszinten, e folyóvízzel párhuzamosan helyezkedett el. Az észak-déli irányban húzódott a mai kikötői tárház és Csepel Művek északi része között. Szabálytalan főutcája is ezt az irányt követte. A falunak volt községházája, temploma, paplakja és iskolája. A 119 épületből álló kis község mellett volt délkeletre, a kápolna és a temető. A falu közepétől akácfákkal és orgona bokrokkal övezett út vezetett a Nagy-Duna vizéhez. A korabeli állapotokat Perényi József így írja le:

"kompon, csónakon mentek át a település első idejében Budafokra, illetve a mai Albertfalva területére, részben az urasági szőlők, a jobbágyföldök, részben az urasági földek megművelésére, vagy vasárnaponként az idősebbek Promontoron (Budafokon) a régi Kutyavilla mellett az urasági kocsmá szomszédságában, 1716-ban létesült és Ritter János Mihály budai lakos épített sörfőzőbe egy kis sörfőzésre. A Nagy-Dunai rév jelentősége pedig már akkor lehanyaglott, mikor a budafoki jobbágytelkeknek a csepeliekkel való kicserélése megtörtént."

A Kis-Dunai rév a ferencvárosi Kén utcával szemben volt, mely biztosította Pesttel a kapcsolatot. A falutól északra és keletre helyezkedtek el a jobbágyok budafoki szőlői helyett cserébe kapott szántóföldek és szőlők. Érdekesek a korabeli dülönének: Moroszt, Orgován, Rác út és Felső-Remanentina dülők. Az Ófalutól délre terült el a János legelő, alatta a Háros-dűlő, a mai kertváros és Királyerdő északi része uradalmi birtok volt. Ennek emlékét Királymajor őrzi. A község határa a jelenlegitől jóval északabbra, a Háros-sziget északi csúcsa és Molnár-sziget közepe között húzódott, így a régi Csepelhez csak a Királyerdő északi része, az akkor úgynevezett Felső-Buckák tartoztak.

A falu lakosságának 18. század vége és 19. század elejei életéről, szokásairól, műveltségéről keveset tudunk.

A belső életviszonyok nem kedveztek a magyarságnak. A betelepült német és illír (délsláv - rác) családok megőrizték idegenből hozott szokásaikat, nyelvüket, életmódjukat.

Ha ritkán elő is fordultak vegyes házasságok, a németek és az illírek inkább maguk között házasodtak.

Buda felszabadulása után idegen tájakról idetelepült Csepel-szigeti, Duna menti és a Pest-budai németekkel, délszlávokkal tartottak kapcsolatot. Feleségeket is ezekről a településekről hoztak, a németek elsősorban Szigetszentmártonból, Szigetújfaluból, az illírek Tökölről.

A reformkor idején a Kárpát-medence népeinek körében egyre erősödött az egyes nemzetiségek szerveződése.

Az Ausztriával való szembenállás jegyében felbuzdultak a magyar hazafias érzések. Megszületett a soknemzetiségű Magyar Királyság, a magyar nemzetállammá alakításának gondolata. Ennek során célul tűzték ki az itt élő és különböző nyelvű, kultúrájú népek beolvasztását, elmagyarosítását.

Ebben az időszakban a különböző nemzetiségek körében is megkezdődnek a nyelvük megújítását, az irodalmi nyelv megeremtését célzó szerveződések. Majd kialakultak az önállósági törekvések. Ha ezen eszmék vezéregyeníségei meg is fordultak Pest-Budán, elképzeléseik inkább az ország külső egységesebb tömböt képező nemzetiségi területein nyertek támogatást. A horvát, szerb, szlovén, nyelvet megújító Ludovít Gaj nevezte az ókori Róma Illíria tartományról, mai Dalmáciáról mozgalmát illírizmussá.

Azóta írják az egykori Illíriából elszármazott dél-szlávokat, így a csepelieket is e történelmi munkákban illíreknek. Ők magukat ekkor, s azóta is rácoknak nevezik.

Míg az ország külső felén élő szlávok körében erősen hatottak a nemzetiségi eszmék és az önállósulási törekvések, addig az ország belső területén élő némettség között az elmagyarosodási elképzelések uralkodtak.

Tekintettel arra, hogy a faluban szinte kizárólag csak németek és illírek éltek, ha voltak nemzetiségi összeütközések, akkor ez csak közöttük játszódhatott le.

A falu nemzetiségeinek egymás közötti viszonyáról a korszak jeles kutatója, Kubinyi András *"Csepel népessége a XVIII. században és a XIX. század első felében"* című munkája a következőket írja:

"Annak ellenére, hogy az illírek száma egyre kevesbedett, a birtokukban levő földterület alig csökkent. Ebből érthető, hogy bár a németek igyekeztek elnyomni az illíreket, ez nem ment simán. Érdekes a németek mozgolódta, és ezért a püspök az 1817-es Canonica Visitatio (püspöki szemle) alkalmával úgy rendelkezett, hogy mivel az illírek úgy is mind tudnak németül, azonban a németek nem tudnak illírül, a szentbeszédet ezentúl csak minden harmadik héten tartásuk illírül. Ez az egyharmad-kétharmad arány ebben az évben meg is felelt a lakosság lényeges arányszámának. Azonban a pap nem tartotta meg ezt a rendelkezést és ezért az illírek azon a címen, hogy a plébánia földjének megmunkálásánál is azt az arányt kell felállítani, mint az istentiszteletek rendjénél, megtagadták az egyházi földek megmunkálását. Példájukat a németek is követték, mert ők viszont ragaszkodtak a rájuk kedvezőbb addigi gyakorlathoz, és csak akkor voltak hajlandók felvenni a munkát, ha az illírek is dolgoznak. Ekkor - úgy látszik - mégis kiegyezett a két nemzetiség az 1817. évi vizitáció alapján. Nem sokkal később azonban az illírek számának további csökkenését felhasználva a németek a pap segítségével újból megváltoztatták az arányt. Ezért 1828-ban a csepeli illírek "közössége" kérvényt intézett a püspökhöz, amelyben a Canonica Visitatio állapotának visszaállítását és illírül tudó tanító alkalmazását kérték. A püspök, bár azóta megváltozott a számarány, mégis visszaállította az 1817-es status quo-t (állapotokat), továbbá elrendelte, hogy a tanító illírül is tudó segídet alkalmazzon.

Miként az 1818-as adat mutatja, az ellentétek hátterében nemcsak nemzetiségi ellenszenv, hanem materiális kérdések is állottak, ugyanis a lakosságra eső terheknek legalább egy részét a nemzetiségi arány alapján osztották el. Ez az illír - német ellentét - úgy látszik - a század közepe felé lassan eltűnik. 1846-ban már a családfők negyötöde német. Azonban a jobbágyok között sokkal jobb az arány az illírek javára.

A jobbágy családfőknek több mint egyharmada, 36,8%-a illír. Az illír családfők több mint fele jobbágy. A nemzetiségi ellentétnél sokkal fontosabb ekkor már a jobbágy - zsellér ellentét."

Az illírek számbeli csökkenését nem tudjuk megmagyarázni. Valószínűleg nagyobb volt náluk a halálozási arány, mint a németeknél. Bár az is igaz, hogy egy-egy illír háztartáshoz többen tartoztak, mint akár egy közeli német vagy magyar falu háztartásához.

A műveltséget, a kultúrát ebben a korban Csepelen egyedül a katolikus egyház terjesztette, mely a világtól elzárt kis szigeti településen nem állhatott magas fokon. Az iskoláztatásról Perényi József a következőket jegyezte fel:

"A csepeli róm. katolikus jellegű népiskola a legrégebb e fajta iskolák közé tartozik az országban. Nyomok vannak arra, hogy rövidesen a második német település után már az Ófaluban volt iskola, s az ófalui parochia épületének szomszédosságában Pest felé állott. A hagyomány szerint a letelepülők java része tudott írni, olvasni. Az 1784. évi úrbéri szerződés ennek ellenkezőjét látszik bizonyítani, mert azon csak kézjegyek találhatók a községi lakosok részéről. A község tanítója egyszersmind jegyző, kántor és harangozó is volt. A legrégebb tanítókántor nevére, alkalmazási idejéről feljegyzés, hagyomány nem található, de már egykori írások bizonyítják, hogy 1824-ben a fentebb említett négyes lisztség viselője Gottfried Antal volt, s hogy ennek örökébe Thum Ferenc lépett, kinek megválasztási ideje azonban szintén ismeretlen. A nagy árvíz idején, 1838-ban már az utóbbi működött. A pedagógiának nem lehetett valami lelkes apostola, mit bizonyít az, hogy 10 gyermeke közül 3 úgy nőtt fel, hogy sem írni sem olvasni nem tudott. Az iskolában a tanítás az olvasásra, írásra és számolásra terjedt ki. A hagyomány szerint az I. osztályban csak olvasni tanultak. A tanító megkövetelte, hogy minden gyermek részére a szülők egy-egy olyan nyeles lapátot készítsenek, mint amilyenről a mostani asszonyaink a tésztát szakgatják. A lapát hossza nyelestől együtt cca. 25-30 cm volt. E lapát nyelvébe lyukat fűrtak és abba madzagot bűztak. Az utóbbit a gyermek nyakába akasztották s úgy járt a téli hónapokban az iskolába. A lapátra a tanító egy papírlapot ragasztott, melyre felrajzolta felül a nyomtatott nagy, alul pedig a kis betűket. Erről a lapátról tanulták meg nagy kinnal a jobb tehetségűek, nem annyira a tanítótól, mint inkább az idősebb tanulóktól a betűket. A II. osztályban már olvasókönyvet is kaptak kezükbe, akik tudtak valahogy olvasni. Írni azonban csak a III. osztálytól kezdve tanultak. A tanítási nyelv kizárólag német volt."

Csepel községi ügyeit, közigazgatást a községi bíró, a helyettes bíró és jegyző irányította. A falu népe maga választotta a vezetőit, de a választást az uradalom vezetői rendszeresen befolyásolták. Általában tekintélyes, jól gazdálkodó módos nagygazdák közül kerültek ki a vezetők. Gondosan vigyáztak arra, hogy a község ügyeinek intézésében mindkét nemzetiség megfelelő képviselőhöz jusson. Ha illír bírót választottak, helyettese német volt. Természetesen fordított esetben a

helyettes volt illír. Így volt már 1736-ban is, amikor a német Naipergel Miklós bíró mellett Zorinác Antal volt a helyettes. Az első ismert jegyző 1778-ban Gottfried Antal volt, aki ellátta a kántortanítói és templomi harangozói feladatot is.

A község életében a 19. század első felében több jelentős változás játszódott le. A hercegi uradalom vezetőinek döntése következtében a csepeliek 1814-ben elvesztették budafoki birtokukat, helyette a Sziget-csúcson nyertek csereingatlant. Majd 1822. február 10-én elhunyt az uradalom elaggott "kegyelmes földes ura" Tescheni Albert Herceg.

A római katolikus templomban gyászszertartáson emlékeztek meg az elhaltról. A birtok visszaszállt a királyi házra, de szorítkozzunk a korabeli ráckevei napló közlésére, mely nemcsak a március 30-i nagy eseményről, hanem a mezőgazdaságról és az időjárásról is beszámol:

"Károly Herczeg úr Uradalmi, az idetartozó pusztákkal együtt, minden Helység Elöljáróit, Papjait, Nótáriussait a kastély udvarában rendeltetvén, előttök az általadást megmagyarázván, által bocsátottak, minden épületek, melyeket Herczeg Albert úr már előre megbecsültetvén, sőt minden papi, mesteri fizetések, Ecclesiák minemű karba való létök felírtatván, s ez nap által ment a Domínium a cs. királyi Família kezére.

Ezen esztendőben a Révbe is, a kastély mellett is, az elromlott keresztek mellett más újak tsináltattak. Ezen esztendő, mind Téltre, mind nyarára nézve száraz. Kevés tőpött szemű lett a búza, zab pedig a magot alig adta meg. Széna is kevés. A szüret 20. Sept. már elkezdett oly bőv termés lett, mint 1807-ben. A bor jóságával az 1811-dikit sokak ítélete szerint meghaladta, asszu szőlő borokat lehetett tsinálni: - indult a bor ára mégis tsak 3 frt, azután felyebb. A Hernyü és Ragya miatt szilva nem lett, kukorica is nagyon kevés. Nem tsak a kutak kiapadtak a szárazság miatt, de a Duna is annyira megapadt, hogy a szigetbe gyalog be lehetett gázolni, sőt néhol száraz lábbal is menni" - írta Magdics.

A napló további részeiben az 1831. évben egy szörnyű járványról, a koleráról olvashatunk:

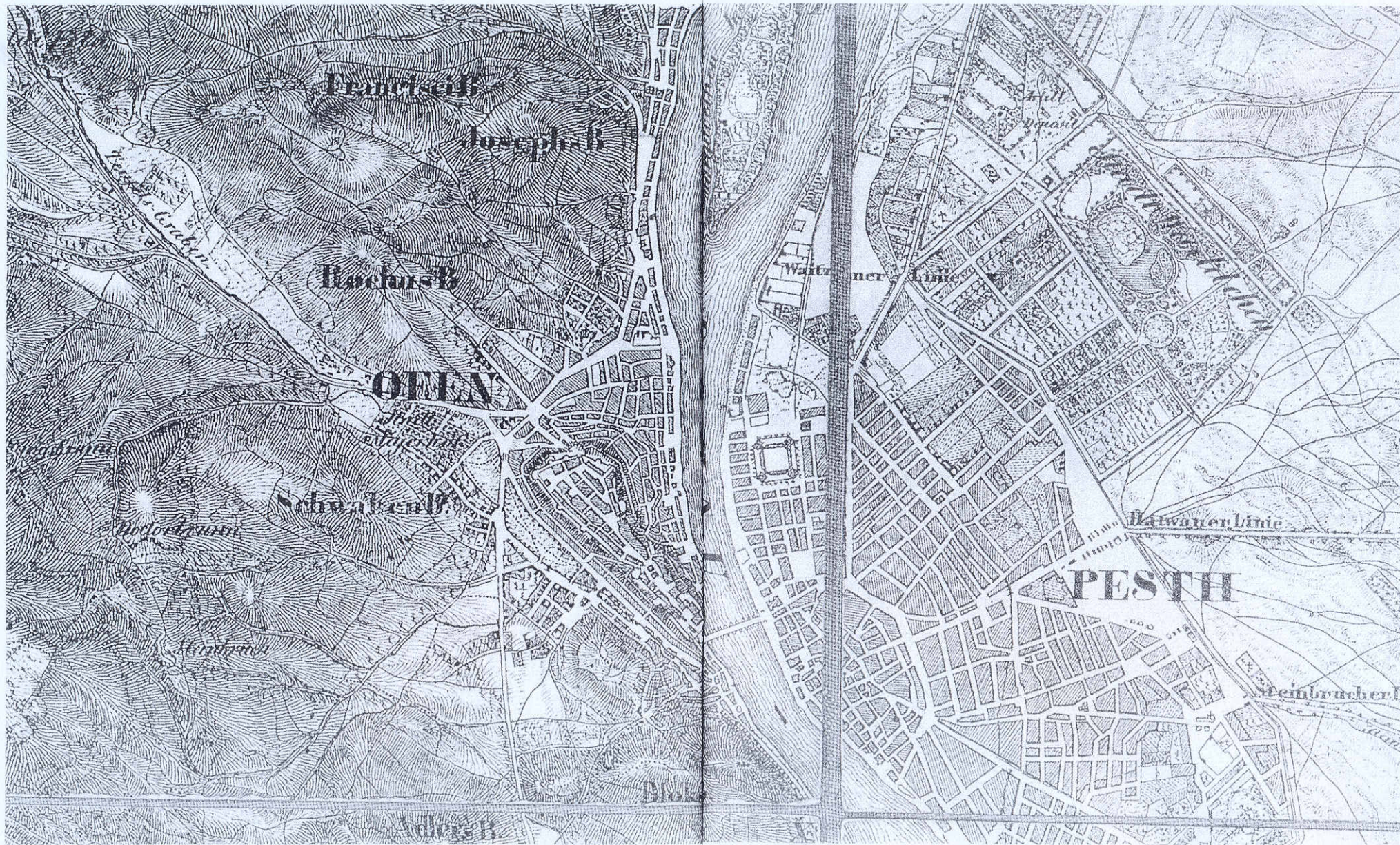
"Ezen esztendőben a még hazánkban sőt Európába ismeretlen Cholera nyavalya júliusban elkezdvén kegyetlenkedni, uralkodott szeptemberig és igen sok, többnyire javabeli embereket és asszonyokat tépett el. Ezen nyavalya gátlására sokféle más helyekkel való kapcsolatot elzáró tilalmak jöven közbe, sok baj okoztatott az Elöljáróságnak, minden órában tudósítást kellestven a megholtak vagy a nyavalyától meggyógyultak számáról tenni: de minden óvások mellett is a kit a nyavalya meglepett, egy két nap alatt vége lett. Isten őrizze meg hazánkat s városunkat az efféle többszöri csapástól".

A járvány Csepel község lakosságát is megtizedelte, erről Perényi is megemlékezett:

"1831-ben Csepelen oly mértékben dühöngött a kolera, hogy a lakosság élet és munkakedve úgyszólván teljesen megszűnt. A járvány ideje alatt családok haltak ki. A halottakat kezdetben rendes szokás szerint temették el, de később azoknak a temetőbe való kísérését is beszüntette a hatóság. Még később maga a pap se kísérhette ki a halottakat: napközben az ásott sírokat egyszerűen beszentelte, elmondta a temetés alkalmával mondani szokott imákat s hazament, a halottakat pedig az arra vállalkozók éjjel hantolták el. A rettenetes járvány 1832. január 20-án Fábián és Sebestyén napján szűnt meg, azóta e nap községi ünnep".

2. Az 1838-as árvíz, a falu áttelepülése és újjáépülése

A sziget és a falu népének sok gondot okozott a mostoha időjárás. A visszatérő aszályok nagy károkat okoztak. A nedves tavaszi, őszi időszakban és a téli jegesedés idején a sziget népét a Duna szörnyű árvizei fenyegették. A kisebb árvizek legelőket és szántóföldeket tettek tönkre, a nagyobbak falvak házáit is veszélyeztették.

Pest-Buda és környékének térképe 1836-ból

A Duna és Ráckevei Duna múlt századi vízrajzi képe nagymértékben eltér a maitól. Számtalan mellék- és holtág, zátony és sziget, dús vegetáció, gazdag hal és víziszarvas állomány, egyszóval természetes állapotok voltak a jellemzőek. A vízgazdálkodás elmaradottsága, a folyami szabályozás hiánya sok szenvedést okozott az egész Alföld lakosságának, köztük Csepel-sziget lakóinak is. Az akkor Pest-Budát elhagyó Duna a Gellért-hegy után több mellékágot, zátonyt, szigetet alkotott. Szélessége meghaladta az 1 km-t, medre lassan mélyült, az azt alkotó, s nehezen koptatható közetek és a sziget feletti kopaszi zátony miatt. Ennek hatására az áradások következtében megnövekedett vízmennyiség nehezen ömlött át a bonyolult folyószerkezeten. Különösen nagy veszélyt jelentettek a jégzajlásokat kísérő torlódások, jégtorlasz képződések, melyek a jéggátak felett gyors vízszintemelkedést, alattuk alacsony vízállást okoztak. Felettből veszélyes volt a Sziget-csúcs körüli víztér. A szigetet övező mindkét ág nemcsak a víz és a jég útját, hanem a vízközlekedést is gátolta. A jég többször okozott a mai Budapestnél árvizet. Így 1775-ben, amikor 7,7 méterre, 1830-ban 7,16 méter és az 1838-as katasztrófa idején 9,3 méterre emelkedett a vízszint.

Az 1838-as év zord időjárással köszöntött be. Az árvíztől sokat szenvedett Duna-menti lakosság rettegéssel követte az eseményeket.

A Duna már karácsony előtt áradt. Majd hidegre fordult az idő, megkezdődött a jégzajlás. Január 4-én a jég már teljesen beborította a magyar Duna-szakasz vízfelületét, majd 5-én beállt. A folyó tovább duzzadt. Több mint 50 esztendeje nem volt Pestnél ilyen magas vízállás. A jeges víz elöntötte a Rácvárost és a Vizivárost. A bajt az 5-e és 9-e között lehullott nagymennyiségű hó még fokozta. A hótömeg a Gellért-hegyen házat elsöprő lavinát okozott. A közlekedést az erős hófúvások megbénították. Város népe készült a Duna kiáradására. "Az utcákon ladikok állnak" - írta a korabeli tudósító.

Minden bizonnyal szörnyű rettegés uralkodott a két megduzzadt jéggel fedett folyóág közt az alacsony vízpartra települt Csepel falu lakóinak körében.

Január végére, február elejére enyhült az idő, lassan olvadt a hó. Még volt remény arra, hogy folyamatosan elolvad a jég és hótömeg, s ez az ár békésen elvonul. Ekkor még csak a Dunát fedte a jég, de nem zárta el a medret, a víz a jég alatt még átömlött. Vásárhelyi Pál, a kor legkitűnőbb vízmérnöke az Atheneum hasábjain március 4-i és 11-i számában tanulmányt közölt. Munkásságáról így vallott:

"a folyam utőerének tapintásából annak mint létét, s lehető következményeit magyarázgatám".

Ez az ütőér Pest-Buda és a Csepel-sziget csúcsa között dobogott. A várható katasztrófát előre látva a következőket írta:

"A folyamnak leírt állapotjára való tekintet valóban alapos aggodalmat gerjeszt, hogy a tavaszi olvadással, ha a jégindulás nem kedvező körülmények között megy végbe, még nagyobb áradások fognak bekövetkezhetni, ha például a felső Duna-vidéken meleg esőzések állnának be, minek előtte az alsóbb részeken a Duna zaja megindulhatna. Azért valóban javasolható, hogy Pest városa a lehető nagyobb áradások ellen töltésekkel óvakodik, melyek talán, ha a jég zaja baj nélkül távozik, neveltség, éretlen neveltség tárgyai fognak lenni.

Mily gyászos következménye lenend annak, ha a víz tükre még magasabbra emelkedvén, átbágya a váci töltést, mely Pestnek védbástyája? Erről azonban,

valamint a ráckevei sziget siralmas állapotáról még most nem akarok szólni, hanem azidőt, mi történend, aggodalmak közt elvárni."

A megjósolt tragédia néhány nap múlva bekövetkezett. A Duna felső szakaszán enyhült az idő, a hatására a jég megindult, de Pest-Buda közt a torlasz keményen tartotta magát. Március első napjaiban a vízszint napról-napra emelkedett. Március 6-án elöntötte a Vízi- és Rácvárost, Újlakot, Óbudát. A pesti partokon erősítették a gátakat, homokból, trágyából töltést emeltek. A vízállás március 10-én meghaladta az 1775-ös elérhetetlennek tűnő szintet. S a következő napokban tovább emelkedett.

A felső vízfolyástól zajló jég Kisoroszinál, a Szentendrei-sziget északi csúcsánál feltorlódott. Öt napon át elzárva a medret, a Duna szintjét annyira visszaduzzasztotta, hogy az elöntötte a nógrádi partokat és Esztergomot. Mikor 13-án kisoroszi jéggátat elnyomta a felgyűlt víztömeg, végigsöpörte a partokat, elöntve Vácot, Szentendrét, Tótfalut, Pomázt, Budakalászt. A sziget csúcsánál kiágazó Ráckevei Dunaág már teljesen elzáródott, a jég mederfenéig beállt. A szélesebb budafoki ág egyrészen még a jég alatt volt átfolyás.

A fentről érkező jégtáblák 4-5 méter magasra feltornyosultak és a mederben a fenékhez fagytak. A rések napról-napra szűkültek.

A Kisorosztól lezúduló víz és megtört jég délután érte el Pestet, 3 órakor megmozgatta a jeget, de a csepeli jégtorlasz áttörésére képtelen volt. Sőt, elzárta a jégtorlódás alatti átfolyásokat.

Ezzel az ikerváros és a délre eső települések sorsa megpecsételődött. Kora estig a vízszint 35 cm-rel nőtt, délután már a belvárosi gátak koronáját mosta. Először 6 órakor a Vigadónál szakította át a gátat. Ezt még sikerült betömni. Este 9 órakor a víz áttörve a gáton betört a belvárosba, éjfélkor elöntötte a Terézvárost is.

Rövid időre csökkent a felgyülemlett víztömeg kiáramlása miatt a vízszint emelkedésének üteme, majd újra fokozódott. A medret elzáró csepeli jégtorlasz először 2, majd 3 méterrel felduzzasztotta a Duna vizét, mely most már Pest magasabb részeit is elöntötte. A hatalmas víznyomás megroppantotta, majd Soroksárig lenyomta a Ráckevei Dunaágot elzáró jégtorlaszt. Így a felgyülemlett víz gátat vesztve 1838.március 14-én fél egy körül betört a szigetre. Ekkor a jeges rohanó ár elsöpörte Csepel falut.

A jeges víz nyomásának csak a templom, a paplak és négy ház állt ellen. A falu népe plébánosukkal együtt a templomban keresett menedéket. "A víz már a templom küszöbét nyeldeste, mikor is a plébános - minden szerencsétlenségre elkerülve - az oltári szentséggel a küszöbről áldást osztott a négy égtáj felé, majd népét is megáldva avval együtt buzgó imával fordult az Úrhoz, s a hagyomány szerint ettől a perctől a víz apadni kezdett" - írta Perényi József.

Az állatokat a mai benzinkút feletti homokbuckára hajtották, azok ott megmenekültek. Az állatállományon kívül a lakosság minden értéke megsemmisült.

A mellékágban megmozdult torlasz 4 órakor megrekedt a folyóvíz könyökén, az ág fölé emelkedő soroksári magaspárt és csepel-szigeti Királyerdő homokdombja által alkotott szűkületnél. Mivel a víz déli irányban nem tudta megkerülni a jéggátat, újra Pest felé visszaduzzadt, 5 órakor áttörte a mai Déli összekötő vasúti híd és a Boráros tér közötti soroksári gátat. Elöntötte az egész Ferencvárost és azon keresztül a Józsefvárost is. Március 14-én a Pesttől délre jégzárógátak által visszafogott folyó vize tovább duzzadt, s a város alacsony részeinek víztározó szerep jutott. Végre, dél körül a Sziget-csúcsi torlasza is megindult, de néhány kilométerrel lejjebb, Budafoknál újra megrekedt.

Az árszint tovább emelkedett.

Szörnyű napokat élt át a város lakossága a házak tömegesen omlottak össze. A középületekbe menekült lakókat az éhség fenyegette. Március 15-én még tovább növekedett a víz szintje. Éjjel 11 órakor a víz 929 cm-re tetőzött.

Ekkor Pest 1300 holdnyi területéből 37 hold maradt szárazon. A Belvárost 2 méteres, a Ferencvárost 2,6 méteres víz borította.

Éjfél előtt megindult a soroksári torlasz, majd nemsokára a budafoki is. A víztömeg a Duna menti síkság felé tört, teljes hosszában 20-30 kilométer szélesen előntötte azt.

Hogyan élték át Csepel lakói a katasztrófát? Erről kevés adat maradt. Szerencsére a falunak közel felét magasabb folyami üledék teraszra felhalmozódott, északnyugatról délkelet felé húzódó buckasor fedte. Az egyik az Ófalu mellett kezdődött, áthúzódott a mai városközponton és a soroksári Dunáig tartott. Ennek peremén épült a falu temploma, ezen a vízből néhány centivel kiemelkedő földdarabon vészelték át a lakók a nehéz napokat.

A másik a mai Rózsadomb területén, Budafokkal szemben két tagból állt. Az azóta elhordott Fácán dombnál érte el a legnagyobb magasságot.

A harmadikat a mai Királyerdő adta. Ezek a tájat elborító árból szigetként emelkedtek ki. A jégtorlasz lassan hagyta el a Pest-Buda feletti Duna szakaszt. Ennek elvonulása is hosszan elhúzódott. Ezt Némethy Károly, *"A Pest-Budai árvíz 1838-ban"* című könyve írja le:

"16-án Ercsiig jégtől szabaddá vált a Duna, de milyen áron! Albertfalva és Budafok alatti Háros-szigetnél, s az ercsi szigetnél tovább jusson, igen nagy víznyomásra volt szükség, amely csak úgy állhatott elő, hogy a vízszint a pestihez hasonló mértékben feláradt. Ennek következménye a Csepel-sziget teljes előntése volt. Ercsinél a 17-ére virradó éjjel tetőzött a vízállás és ezen a napon meg is indult a jég. A Csepel-sziget alsó végén, a rácalmási szigetnél 18-án éjjel megmozdult a jégtakaró, de feljebb, az adonyi szigetnél, csak 20-án vált teljesen szabaddá a Duna."

A leírásból kiderül, az ár csak lassan takarodott el. Csepel lakói a templom körül összezsúfolódva nehéz ínséges napokat éltek át. Segítségét csak kívülről várhattak. József nádor királyi helytartó személyesen intézkedett. Gőzhajón élelmiszert küldött a bajbajutottak megsegítésére. Március 17-én gróf Széchenyi Istvánt Csepelre küldte.

A nagy államférfi 1884-ben kiadott naplójában meglepő feljegyzést találunk:

"17-én megyek a Ferenc hajóra. Budán, Eötvöshez, István főherceghez, s az öreghez. (József fh.nádor) Ő kiküld Csepelre. Megyünk nyomban. Itt nincs valami rendkívüli nyomor, vagy veszély. Vissza fordulunk..."

Meglepő, hogy hosszú hónapokon át rettegésben élt, házat, értékeit vesztett a rohanó árból alig néhány centivel kiemelkedő szűk helyen összezsúfolódó éhező, közel 800 ember állapotát Széchenyi így minősítette.

Széchenyi István látogatását idéző emléktábla Csepelen

Magyarázatul a következő napi szigetünket újra érintő feljegyzése szolgál:

"18-án - hozok Schwartz főelemző biztossal, negyven öl tűzi fát. Asboth jelentése után, mennem kell két gőzhajóval Tökölre és Szent-Miklósrá, hogy a parasztokat elhozom. Nem megy. Meghülöttem magam..., Nagy fáradtsággal vissza. Erős májfájásaim..."

Szerencsére a megyei hatóságok másként, a helyzetnek megfelelően értékelték a csepeli állapotokat. Ezért 19-én gőzhajóval élelmiszert, 600 kenyeret küldtek a bajbajutottaknak. A hajóval megérkezett Eckstein Rudolf szolgabíró, aki felmérte a károkat, meghatározta a sürgős tennivalókat. A ráckevei királyi uradalom is közel 700 forintot osztott ki az árvízkárosult csepeli családoknak.

Később gondosan összegezték a Dunavölgynek, az Esztergom feletti Dunamocstól a Mohács alatti Dávodig elhelyezkedő 109 településén keletkezett árvízkárokat. Ebből kiderül, hogy Csepelnél csak a szomszédos Szigetszentmiklós szenvedett nagyobb arányú kárt, ahol minden lakóház elpusztult.

Csepelen 111 házból 105 lett az ár martaléka, a gazdasági épületek közül 11 összedőlt. Az összes kárt 31040 forintra becsülték.

"A vad özön lerobant, s a város lábadoz ismét, s káraiból áldóbb évek elébe tekint." - írta Vörösmarty Mihály, *"Pest, Martius 13. 1838"* című költeményében.

A megjósolt *"áldóbb évek"* még sokáig vártak magukra.

Az ár lassú elvonulása után a falu romokban hevert, az erdők és a szőlők jelentős részét letarolta a jeges vízroham. A lepusztult talaj helyén a felszabadult homokot söpörte a szél. Az egykori legelők, szántóföldek mélyebb részeit a kiöntések visszamaradt víztócsái borították. A község a magyar történelem során immár másodszer pusztult el. De újjászületése nem sokat váratott magára.

Erről az időszakról Kubinyi András "Csepel története" című könyvében megjelent részletes leírását idézzük:

"Ez a kár a község vezetőit arra bírta, hogy a falu más helyen történő újjáépítésére gondoljanak. Abból a helyes ötletből indultak ki, hogyha amúgy is majdnem minden házat teljesen alapjaitól kezdve újból fel kell építeni, akkor főleg az árvízveszélynek kitett régi helyen építkezni, ugyanolyan költséggel ármentes helyen is felépíthetik a falut. Hozzájárult ehhez a már említett gazdasági ok: a falu vezetői számára már nem volt fontos az, hogy közel legyenek Budához. Ármentes helyek inkább a keskeny soroksári Dunaág környékén voltak, ahol könnyen át lehetett kelni a pesti partra és megközelíteni az új gazdasági központot. Így azután a község vezetői az uradalomhoz fordultak, kérték, hogy engedjék meg a falunak az uradalom birtokához tartozó jubakol közelében, az ármentes helyen az újjáépítést. Az uradalom előjárói nemcsak kijelölték ezt a helyet a falu felépítéséhez, hanem azonnal el is rendelték az építkezés megkezdését. Ezenkívül pedig igyekeztek

Csepel újjászületésének emlékére állított dombormű
Csíkszentmihályi Róbert alkotása

minden segítséget megadni a falu népének. Felmérette az uradalom mérnökével az új falu helyét és elkészítette a betelepítés terveit. Persze nem szabad azt gondolnunk, hogy a ráckevei uradalom vezetői valami különös jóságból állottak a bajba jutott csepeliek mellé. Nem, azonban nagyon jól tudták, hogy újabb árvíz esetén újabb katasztrófa várható, ez pedig végső sorban az uradalomnak okoz kárt.

Inkább eszközöltek most nagyobb kiadásokat (amelyeket egyébként kölcsön visszafizetése címén később be akartak hajtani a parasztiokon), hogy elkerüljék az esetleges még nagyobbat.

Az új falut két utcára tervezték, amelyek párhuzamosan haladva, a közepén egy nagy tér által kötődnek össze. A tér közepén jelölték ki a plébániatemplom helyét, míg tőle északra és délre az uradalomnak, a plébániának, községházának és iskolának mértek ki telkeket.

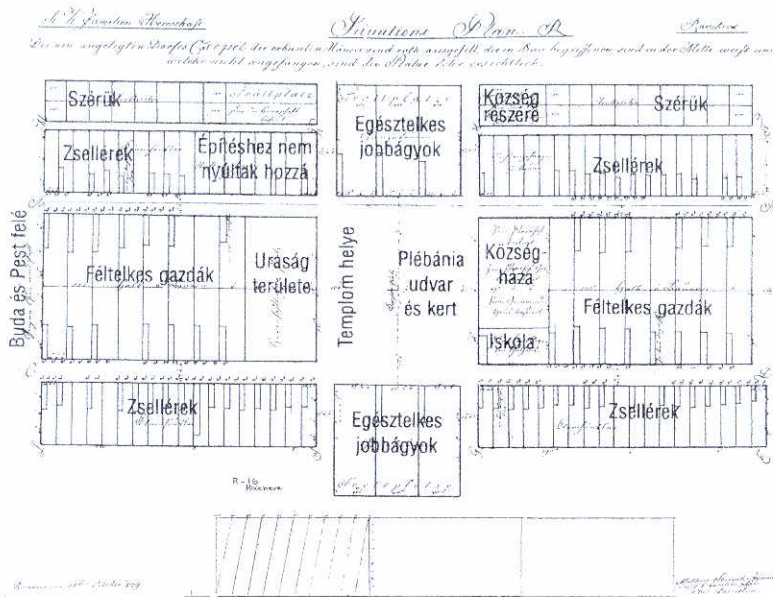
A templomtér keleti és nyugati oldalán osztották ki a három-három egésztelkes jobbágyok telkét. A féltelkes jobbágyok házhelyeiket a falunak a két megnyitandó utcája által közrefogott területén kapták meg. A zselléreknek kiosztott terület a falu szélére, az utcáknak a határ felé eső oldalára, a féltelkesekkel szemben jutott. Összesen 6 egész, 32 féltelkes jobbágy- és 76 zsellérbázhelyet osztottak ki. Ez valamivel magasabb volt, mint a tényleges háztulajdonosok száma.

Az egyes telkek nagysága ugyanazon kategóriában egyforma volt, azonban az egésztelkes kb. kétszer olyan nagy házhelyet kapott, mint a féltelkes, ez pedig ugyancsak kétszeresét a zsellérbázhelynek. Az új építkezés módot nyújthatott volna arra, hogy a házállan zsellérek is házhelyhez jussanak. Ettől azonban élesen elzárkózott a község vezetősége: csak az kapott háztelket, akinek a régi faluban is volt háza. A házhelyekkel egyidejűleg a szérűknek is jelölték ki helyet, elsősorban a falu keleti oldala mellett. 1848-ban a falu nyugati oldalán egy tíz holdas erdőt telepítettek, ugyanis ebből az irányból állandó szélfúvás tette kellemetlenné a falu életét. Az erdőt szélfogónak szánták. Bár ez a tervezet ésszerű volt, ennek ellenére a falusiak egy része - feltehetően a kis házhelyet kapott és a falu szélére jutott zsellérek - ellenszegültek. Ezen nem csodálkozhatunk.

A régi faluban a belsőség nagysága nem volt megszabva. Különösen azok a jobbágyok és zsellérek, akiknek Promontoron szőlejük volt, továbbá azok, akik ott vállaltak napszámos munkát, rosszabb helyzetbe kerültek, elkerültek a rév mellől. A házatlan zsellérek viszont joggal félhettek attól, hogy házigazdájuk az új faluban az építkezési költségekre tekintettel felemeli a lakbért. Az ellentétek ezért úgy kiéleződtek, hogy a község vezetősége kénytelen volt a vármegye segítségét kérni. 1838. augusztus 14-én a Pest megyei közgyűlés bizottságot küldött ki az ügy elintézésére. A hattagú bizottságnak a megyei főügyész, a járási főszolgabíró és a mellé beosztott esküdt is tagja volt. A kiküldött bizottság meglepően rövid idő alatt eljárt feladatában és már augusztus 27-én betérjesztette jelentését. Ebben elmondták, hogy az uradalom az új helyen az egésztelkes jobbágyoknak 1600, a féltelkeseknek 800, míg a zselléreknek 400 négyszögöles házhelyeket osztott ki, mivel pedig az az ügy "uradalomnak és a lakosságnak egész megegyezésével" intéződött el, a kijelölt új helyen "az építkezés hozzá fogásához a lakosokat utasítottuk." Nyilvánvaló, hogy a feudális megye vezetősége a ráckevei uradalomnak és az azzal megegyezett gazdag parasztoknak adott igazat a zsellérekkel szemben. Igaz ugyan, hogy jelen esetben az árvízveszély miatt a falu összerdeke a csepeli vezetők érdekében esett egybe. Így aztán a parasztok nem tehettek mást, megkezdték a házépítést. 1839. október 25-én a falu nagy része már felépült. Ekkor kész volt 5 egésztelkes, 26 féltelkes és 49 zsellérbáz, építés alatt viszont 2 féltelkes és 6 zsellérbázai találtunk. A parasztok ugyan házhelyet kaptak, de a házat maguknak kellett felépíteniük. Jellemző, hogy a középületek egyikét sem kezdték még megépíteni, az új templom is

csak a század második felében épült fel. A falu életét ezentúl már az új helyen élte, a régi falu helyén konyhakerteket tartottak fenn a régi tulajdonosok. Az újonnan felépült falu alaprajzát - ha akkor épült házaiknak nagy részét nem is - megőrizte a mai Csepel is.

A mai Ady Endre, Kiss János altb., Karácsony Sándor és Láng Kálmán utcák által határolt terület az eredeti falu. Az egykori Főtér, a mai Szent Imre tér, az akkori falu két utcája, melyek belső oldalán a féltelkes jobbágyok, külső oldalán a zsellérek házai épültek fel, a mai Kossuth Lajos és Rákóczi Ferenc utcák."

A község 1838-as újjáépítési terve

Pest és Buda árvíz után mai kifejezéssel katasztrófa sújtotta területnek számított, elszomorító képet mutatott. Tekintettel arra, hogy Buda lakóépületeinek egyharmada, Pest lakóházainak háromnegyede összedőlt, vagy súlyosan károsodott, közel 50000 ember vált hajléktalanná.

Számokkal nem fejezhető ki az a szenvedés, amelyet a lakosság átélt. Az árvíz következtében bebizonyosodott Pestnek, Budának, Óbudának és környékének egymásra utaltsága, a terület átgondolt fejlesztésének szükségessége, a víz szabályozásának halaszthatatlansága. A vízi és szárazföldi közlekedési hálózat modernizálásának, az ivóvíz és csatorna-rendszer kialakításának szükségessége.

A testvérvárosokban a nagy árvíz után megindult a gyors ütemű átalakulás, mely egyesülésükhöz, Budapestnek a nemzet fővárosává, majd a századfordulóra világvárosá alakuláshoz vezetett. Ebből a folyamatból természetesen nem maradtak ki a táj kis települései sem. Ez a folyamat ha különböző mértékben is, de mindegyik életére, így Csepelre is hatott.

Közvetlen az árvíz után nagy nemzeti támogatással megindult a város újjáépítése.

Elhatározták a nádor által összehívott tanácskozáson:

1. Pest város az árvízszint fölé érő és a kelet felől hűződő magaslatokba bekötő árvízvédelmi töltésekkel biztosítandó az árvizek ellen.
2. A város területe fokozatosan feltöltendő, úgy hogy a házak földszinti padlószintje legalább 6 hüvelykkel (16 cm) legyen a márciusi árvíz legmagasabb szintje fölött.
3. A Duna szabályozandó, hogy ezzel a további jégtorlódásoknak eleje vetéssék." - idézzük Némethy Károly munkájából.

A gát építésére és a Duna szabályozására vonatkozó határozatok Csepelt is érintették. Pesten a gátak magasításához, megerősítéséhez, a mély fekvésű területek feltöltéséhez hozzákezdtek. De a legfontosabb a Duna szabályozása, még több mint 30 esztendeig nem került napirendre. Ez a halogatás mai szemmel szinte érthetetlen, de ha végiggondoljuk, mi játszódhatott le ebben az országban 1838-1867 között, nem is oly meglepő.

Az országos építési igazgatóságnak a Duna szabályozása tárgyában a m. k. helytartó Tanácshoz intézett véleményes jelentése.

N° 814 anni 1840.

Nagymélt. magy. kir. helytartó Tanács!

Az 1839-dik év Junius 18-kán 21257, és az 1839-ki October 1-jéről 33152 számok alatti magas rendeletek folytában, melyek a Duna folyam térképének, és a Duna szabályozásánál követendő rendszer iránti javaslatnak felterjesztését parancsolják: e kir. építési Főigazgatóságnak ezeknek benyújtására az 1840 év Januarius 21-ről 2946 szám alatt költ intézménnyel e folyó év Aprilis 15-ke, mint végső határnap, kegyesen kitűztet.

Minekutána a Duna folyam térképe kidolgozásának vezetésével megbízott igazgató mérnök Hieronymi Otto Ferencz, e munkálatot 1. alatti jegyzék szerint folyó év Martius 31-ről 814 számú ide mellékelt tudósításával benyújtotta; semmit nem késik ezen kir. tisztség, azt a Petronelltól Új-Palankáig ide zárt áttekintési tervvel kapcsolatban, a Duna rendezésének előleges s általános javaslataival Austria határától kezdve lefelé egészen a Vaskapun alul Oláhországba, kegyes megtekintés és további magas rendelkezés végett alázatosan felterjeszteni.

A Hieronymi által, benyújtott munkálat 1. alatti jegyzék szerint következő különemű kidolgozatokból áll:

1-szor Petronelltól Austriában egészen a Traján hidja romjáig a Vaskapun alul lévő, s a felvilágosító magyarázattal együtt 32 kettős szelvényből álló, vízhelyzeti térképben az A. szekrényben.

2-szor a Duna főfolyamának, úgy a Mosonyi, Érsekújvári, Váci, Soroksári és Baracska Duna ágaknak, és a Dráva torkolatjának 119 darabokra terjedő, hossz-szelvénykép szelvényeiből B.

3-szor 362 kereszt és víz-emésztési szelvényképekből (Consumtions profil) C. szekrényben.

10 darab iromnyok, 4. jegyzék könyv D. szekrényben és 3 szekrény térképekkel A, B, C alatt.

D. szekrény

A hasasztáshoz hozzájárult az is, hogy a szabályozásban érdekelt országos szerveknek, továbbá Pest megyének, de Budának és Pestnek sem állt rendelkezésére a szükséges pénzeszköz. Természetesen a véstől időben távolodva a veszélyérzet, a folyamatos tervezőmunka ellenére csökkent. József nádor szívén viselte a város árvédelmének ügyét. Már 1838-ban utasította az Országos Építési Főigazgatóságot a "Duna szabályozási terv" elkészítésére. Az 1839-re elkészült terv a Soroksári Dunaág Csepelnél történő lezárását javasolta. Az 1840. évi országgyűlés bizottságot küldött ki, mely megalkottatta az erről szóló 1840. évi IV. törvénycikket.

Nem sikerült az ügyet előbbre vinni. 1845-ben a Helytartótanáctól kiküldött királyi biztosnak, 1847-ben István nádor által létrehozott, Széchenyi István vezette közlekedési bizottságnak sem. Majd 1848-ban Széchenyi rövid közlekedési minisztersége idején is elmaradt az előre lépés. Ezt követően a szabadságharc és a hosszú önkényuralom idején a téma teljesen háttérbe szorult. Pedig a vízszabályozás hiánya nagymértékben akadályozta a vidék, ezen belül a lakóhelyünk fejlődését. Abban minden tervező egyetértett, hogy a munkálatokat Csepel- sziget csücsán kell kezdeni.

Az árvíz utáni szigeti állapotokról a Tudománytár sorozatban 1843-ban kiadott könyvből értesülhetünk:

"Mi pedig a kereskedési ipar/kereskedelem/ mostani állását illeti nem lehet ezt hasonlítani a régihez, azonban Csepel, Újfalú, Szent-Márton és Becse legtehetősebb szigeti német helyiségek nem megvetendő virágzásukat, többnyire kereskedési szorgalmuknak köszönhetik, melyet természetesen a főváros közelében igen ébreszt és ápol".

Csepelről ugyanott:

"Mostani időkben a háborúk miatt szenvedett sérelmeit annyira megorvosolta és különösen Pest-Budára való kereskedés által oly hatalmasan felemelte magát, hogy egyik volna a szigeti helységek legcsinosabbika és legtehetősbike".

Az 1840-es évek második felében a község új helyét lakói már megszokták. Az áttelepülés jó döntésnek bizonyult. Ezt támasztja alá a népesség határozott szaporodása, mely az 1836-os 726 főről, 10 év alatt 898-ra emelkedett és nagymértékben meghaladta a Pest környéki népesség növekedési arányát. A 148 családból 119 német, 28 illír és csak egy volt magyar.

A forradalom előtti 1847-es év nagy éhínséget hozott, ebben az évben Csepelen is megtorpant a népszaporulat. A halálozási arány erősen növekedett.

3. A község élete a szabadságharctól a gyáralapításig

Hogy mi történt Csepelen 1848. március 15-én, valószínűleg soha nem fogjuk megtudni. Lehet, hogy a pesti piacról hazatérők, vagy városban dolgozó zsellérek már aznap meghozták a forradalom hírért. Lehet, hogy a falu népe csak napok múlva értesült a pesti eseményekről. Ha a korabeli katolikus plébános, Hainz Lipót fellapozta templomának história domusát (egyháztörténeti naplóját), a tíz év előtti napokon a nagy árvízről olvashatott. Thum Ferenc szemtanúként is felidézhetette tanítványainak az éppen tíz év előtt történeteket, mert akkor már a községben tanított.

De hagyjuk a feltevéseket! Az viszont biztos, hogy a reformkori gazdag irodalomnak nagyon kevés olvasója volt a világtól elzárt nemzetiségi faluban. Azt gondolhatnánk, hogy a német és az illír falu származása és nyelve miatt a magyar szabadságmozgalom leverésére felsorakozott osztrákokat, horvátokat támogatta. Nem így volt!

A falu ekkori lakói nagyszerűen vizsgáztak hazaszeretetből. Éppen 1848-ban kezdődött meg a magyarsággal való közösségvállalás, megindult a magyarrá válás folyamata. Szerencsésnek bizonyult, hogy a "Népbarát" című újság fegyveres ellenállásra vonatkozó felhívását német nyelven is megjelentette.

Ez az újság eljutott Csepelre is és támogatást váltott ki. Hatására a szigetcsúcson épült hajóhídon keresztül az alakuló honvédségnek élelmiszert szállítottak. Fuvarozással és munkával segítették a haza védelmét. Aztán eljött az ősz.

Hetek, sőt hónapok óta rossz hírek érkeztek a Délvidékről - lázadás, a szerbek kegyetlenkedése, harcok, végül Jellasics betörése. Miközben a bán gyűlevész hada a főváros felé tartott, Kossuth és Batthyány szavára megmozdult az ország. Pest-Buda népe a város védelmére készült.

Ebben a védelmi előkészületben kapott feladatot a frissen kinevezett honvéd őrnagy, Görgei Artúr is. Azzal bízták meg, hogy Csepel-sziget megszállásával akadályozza meg a báró csapatainak átkelését a Dunán. A feladatra Görgei, hideg fejjel készült mely nem nélkülözte a határozottságot, keménységet és a rá igazán jellemző kérlelhetetlen szigort. Erről a naplójában így írt:

"Abhoz, hogy az ellenségnek Csepel szigeténél a Duna jobb partjáról a bal partra való átkelési kísérleteit több mint két mérföld hosszában biztosan megakadályozhassam, baderőm elégtelen lévén, arról kellett gondoskodnom, hogy egyrészt csapataim számát, amennyire lehet, a helyszínen szaporítsam, másrészt, hogy olyan felbatalmazást szerezzek, melynek erejénél fogva egy sokkal veszedelmesebb ellenséggel is - a közöny, a gyávaság és árulás szellemével annak a vidéknek lakói között, ahol működnöm kellett - sikeresen szembezállhassak. Ennélfogva az akkor miniszterelnöktől, Batthyány Lajos gróftól olyan okiratot kértem, mely fölhatalmazott rá, hogy engedetlenség, gyávaság és árulás esetében katonai rögtönítélő bíróságot állíthassak össze, s az általam netalán hozandó halálos ítéleteket is megerősíthessem és végrehajthassam. Ezzel az okirattal ellátva indutam rendeltetésem helyére."

Görgei Artúr arcképe (1818-1916)

Céltudatosságát látva a miniszterelnök rábízta a Dunaföldváron elhelyezett vegyes csapatok és az Alsó-Duna menti népfelkelők főparancsnoki tisztét is.

A bán serege akkor már Székesfehérvárt megszállta, s az udvar által támogatásra rendelt Philippovich és Roth tábornok hadai még délen tartózkodtak. A hadak egyesülésének megakadályozása céljából Görgei a Csepel-szigeti Lórévvel szemben fekvő Duna-parton levő Adony és Soponya között, mintegy 35-40 km hosszú kelet-nyugat irányú "őrszláncot" alakított ki. Éppen szeptember 29-én, amikor a pákozdi-sukorói dombokon megdördültek az ágyuk, gróf Zichy Ödön és gróf Zichy Pál Fehérvárról dél felé tartott. A grófok hintóját honvédek Soponya mellett állították meg. Ödön gróf a motozásnak ellenállt. Kocsijában 43, a délszláv lázadók támogatására felszólító kiáltványt, ruhájában elrejtve az alábbi, Jellasicstól származó nyílt levelet találtak.

"Roth cs.kir. vezérőrnagy dandárparancsnok úrnak

Tábornok Úr!

Zichy Ödön gróf úr kérelmére elrendelem, hogy a gróf úrnak oltalomlevél szolgáltságát ki, és részére egyáltalán minden oltalom megadassék.

Kelt Székesfehérvárt, 1848. szeptember 27-én

Jellasics altábornagy"

Az urakat a honvédek, erőszakot alkalmazva letartóztatták és Adonyba kísérték. Görgei, miután a szigeten értesült a történetekről, menten a túlpartra evezetett.

A falu megzavart darázs-fészekre emlékeztetett, Zichy ellen - aki korábban Fejér megye császári adminisztrátora volt -, a gyűlölet percről-percre nőtt.

Görgei, hogy a grófokat a nép haragjától megóvjá, őket Csepel-szigetre szállította. Menten kijelölte császár és királyi osztrák hadseregbéli szolgálati szabályzat értelmében a rögtönítélő hadbírótságot, melyben az elnöki feladat ellátását maga az őrnagy vállalta. Tekintettel arra, hogy a szabályzat élet és halál urává elsősorban az elnököt tette Görgei végtelen lelkiismeretességgel, alaposan megvizsgálta Zichy cselekedetét, míg a naplójában alább közölt következtetésre jutott:

"Zichy Ödön gróf, számos főrendű politikai elvrokonához hasonlóan, igen sokat és sokfelé, befolyásos állást, főnemesi előjogokat, sőt tetemes jövedelmet is veszített a király által legújabbban szentesített új törvények következtében. Ezért az, hogy ő, valamint sok más főrendű politikai pártfele is, a március előtti egyiptomi húsosfazekakra visszaábitozott, s hogy következképpen az 1848. évi új alkotmány felforgatása iránt is - tekintve a horvát betörés feudális és reakciós jellegét - a horvát betörés iránt is rokonszenuvel viseltetett, több mint valószínű volt. Mint tősgyökeres magyarnak azonban ezt a rokonszenuvet a horvát fővezér előtt be kellett bizonyítania, hogy az oltalomlevelet megkaphassa tőle. Ez az okirat tehát - összefüggésében a felfedeztetését megelőző eseményekkel - kizárt minden kételyt az iránt, hogy Zichy Ödön gróf magyar honpolgár hazája ellenségeivel ténylegesen összejátszik."

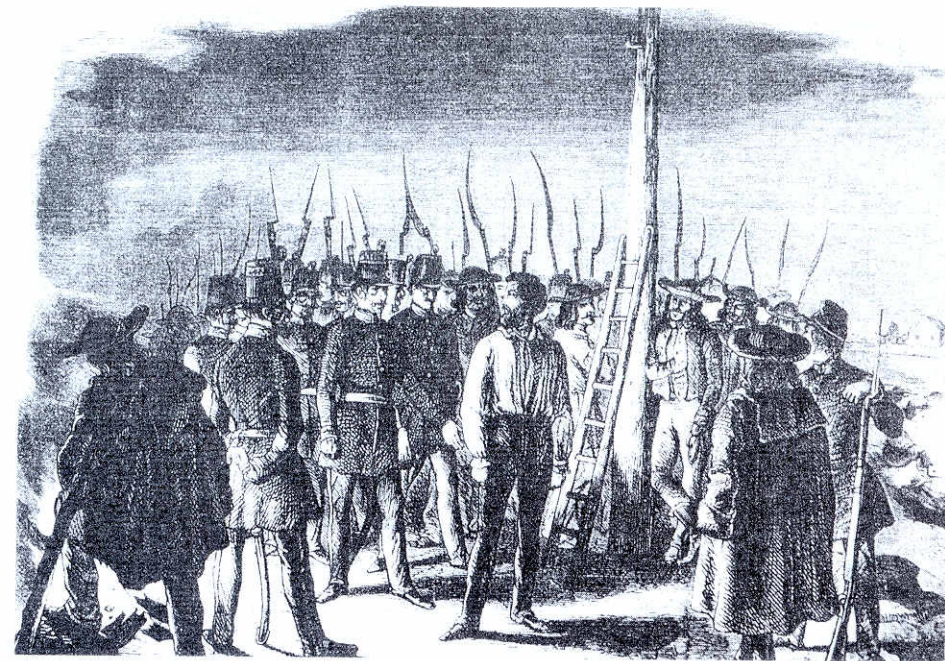
Az idézet azért is érdekes, mert tükrözi a 32 éves őrnagy politikai felfogását. A rögtönítélő haditörvényszék a szigetújfalusi plébánia ma is álló vastag falú épületében ült össze.

Néhány év előtt megborzadva olvastam ebben a szobában ülve az egyházközség história domusát, mely utal a lefolyt eseményre. Most idézzük fel a történeteket!

Az asztalt, melyen egy szál gyertya lobog, komor tekintetű katonák ülnek körül, akikre nehéz döntések, súlyos csaták várnak.

Előttük a gyűlölt hitszegő, ellenséggel parolázó sápadt, pökhendiséget frissen vesztett főúr - nyeglén, de egyre görcsösebben védekezik. Hivatkozik inasa tévedésére - miszerint véletlenül kerültek a kompromittáló iratok poggyászába - nem szégyelli hazafiúi érzelmeit mentségére felsorakoztatni. Kemény kérdések és egyre erőtlenebb védekező félmondatok váltják egymást. Amikor a vizsgálat véget ért, a hadbírónak kijelölt tiszt, Karcsei hadnagy titokban suttozva közli az elnöklő Görgeivel elmarasztaló javaslatát. A teremre félelmetes csend borul, a döntés joga és felelőssége a kérlelhetetlen kémikus katonára hárul és dönt: "Zichy Ödön gróf a vádban szereplő bűntetteket elkövette, s ezért büntetésül kötél általi halállal kell lakolnia." Ezt egyenként közli a bíróság tagjaival. Majd felszólítja őket, oldalfegyverük kirántásával fejezzék ki egyetértésüket. Meglobban a gyertya lángja, amikor a pisztolyok katonásan a mennyezet felé lendülnek.

Az ifjú Pál gróf ügyét a polgári bíróság elé utalják. Ödön grófhhoz hívják a papot, majd szoros őrizetben viszik a lórévi gátra, ahol állt már az akasztófa.

Zichy kivégzése Lóréven

Az áruló grófon a halálos ítéletet szeptember 30-án reggel fél kilenckor, a lórévi gáton végrehajtották. A kemény ítéletről plakáton tájékoztatták a közvéleményt.

A hazaárulók így bűnhődnek.

10. sz. dokumentum

Gróf Zichy Ödön

Fehérmegyei volt administrator.

september 30-án Csepel szigetén
rögtön ítélő hadi törvényszék ál-
tal mint a haza ellenségeivel szö-
vetkező hazaáruló

kötél által

1/2 9 órakor kivégeztetett.

Korabeli plakát másolata

A kivégzés nagy visszhangra talált a szabadság hővei között, a forradalmi szigor egyetértést váltott ki. Görgei ezáltal váratlanul közismertségre és népszerűsége tett szert. Országos hírért a horvát bán által fenyegetett Pest-Buda szomszédságában levő Csepel-szigeten alapozta meg.

Közben lezajlott a szeptember 29-i Pákozdi-Sukoró-i győzedelmes ütközet. A megvert Jellasics Bécs felé menekült. Zichy körül keletkezett bonyodalmak tovább folytatódtak.

Görgei naplójában az eseményeket így örökítette meg:

"Október 2-án Szigetújfaluban, Csepel-szigetén, Ercsivel átellenben egy Vásárhelyi nevű hadnagy a Hunyadi-csapatból azzal a jelentéssel termett nálam, miszerint kevéssel azután, hogy a két Zichy grófot Soponyáról Adonyba útnak indították, az őrszonalon Soponya közelében egy újabb gyamús egyént állítottak meg, aki - mikor az őrszem rákiáltott - hirtelen futásnak eredt és futás közben egy összegyűrt papírszeletet hajított el, a szökevényt üldözöbe vevő cirkáló ezt a papírt megtalálván, neki (Vásárhelyinek) meghozta, e papírszelet tartalma, olvasható címiral és aláírás nélkül, kevés sorban egy, a kálózi grófi kastélyban levő rejték helyre utalt, "ahol (így szökött az írás) megtalálható, amit keresnek". Mivel e jelzés nyomán ő (Vásárhelyi) azt remélte, hogy nagy fegyverkészletre lel, azonnal Kálozra sietett. Odaérve a grófi tisztartót előállította és a kérdéses rejték hely megmutatására kényszerítette, de a remélt fegyverek helyett csupán két jól elzárt vasládát talált, amelyet a közeledő horvát hadak elől biztonságba akarván helyezni, magával is hozott. Hogy mi van a vasládában nem tudja, mert nem nyitotta ki őket.

Miután nem láttam okát rá, hogy előadásában kételkedjem és meggyőződtem róla, hogy a két vasláda még valóban feltöretlen, meghagytam Vásárhelyinek, hogy haladék nélkül szállítsa őket Pestre, s ott a kormánynak adja át."

A ládák további sorsáról Katona Tamás történész leírását idézem:

"Pesten leltárt készítettek a ládák tartalmáról. Nemcsak ékszerek, aranypénzek voltak bennük, hanem ruhadarabok, tajtékpipák, tubákos pixisek, törtarany, törtezüst is. Amikor január elején a Honvédelmi Bizottmány és az országgyűlés Debrecenbe menekült, a Zichy-kincseket is odaszállították. A szállításról a pénzügyminisztériumnak, illetve a Madarász László vezette ún. rendőrmisztériumnak kellett volna gondoskodnia, de a túl sok tennivaló közt nem fordítottak kellő figyelmet ezekre a tárgyakra, úgyszólván csak véletlenül érkeztek meg Debrecenbe.

Mikor aztán a pénzügyminisztérium emberei Debrecenben megvizsgálták a ládákat, már több pecsét le volt törve róluk és állítólag jó néhány érték hiányzott. Ez adta a lehetőséget a békepártinak, hogy fellépjen a rettegett Madarász ellen. Azzal vádolták Madarászt, hogy elsikkasztott egy-két drágaságot. Ez nem valószínű és semmiképp sem bizonyítható. Tagadhatatlan azonban, hogy Madarász bűnös gondatlansággal kezelte ezeket a vagyontárgyakat, amelyek közül szemmel láthatóan is elég sok hiányzott. Madarász mentségére azt szokás felhozni, hogy a Honvédelmi Bizottmány, illetve később Kossuth Lajos kormányzó elnök a Törökországon keresztül Magyarországra irányuló fegyverszállítmányok zavartalan útjának biztosítására Zichy-féle ékszerekkel vesztegetett meg különböző török főméltóságokat. Egy ilyen esetről valóban tudunk: Cezar Bolliac emigráns román forradalmár valóban vitt magával

Omer pasa megvesztegetésére kilenc gyémántot és egy pár drágaköves aransarkantyút, ezek azonban csak a szabadságharc végnapjaiban, vagyis jóval Madarász bukása után kerültek bozzá, az esetet tehát nem lehet Madarász mentségére felhozni. A Zichy-gyémántok ügye Madarásznak a miniszterségébe került. Így aztán, ha már azt nem mondhatjuk is, hogy Görgei karrierjét Zichy Ödön kivégzése indította el, annyit mégis elmondhatunk, hogy Madarász László karrierjének a végét a Zichy-ügy, Zichy Ödön ékszerei jelentették."

Görgei október 3-án a fővezérség parancsára Roth osztrák vezérőrnagy horvát hada ellen a Sió-völgybe indult. Arról nincs tudomásunk, hogy később valaha is megfordult volna szigetünkön.

Pest vármegyét 1848. novemberében 7 kerületre osztották, Csepel a hatodikba került. Annak ellenére, hogy a solti járást, ahová akkor a község tartozott, mentesítették a honvéd toborzástól, Csepel 62 gyalogos nemzetőrt ajánlott fel. A szabadságharc későbbi időszakában, 1849-ben a község a honvédeknek élelmiszert, lovaknak zabot adományzott 200 forint értékben.

Az elvesztett szabadságharcot az önkényuralom nehéz évei követték. Arról nincs adat, hogy a faluból hányan és hol harcoltak. S arról sem, voltak-e áldozatai a küzdelmeknek és ezt követő kegyetlen megtorlásnak. A forradalom alatt adott engedmények nagyrészt a győztesek visszavonták. De a jobbágytság megszüntetése, az uradalmaknak a földhasználatért járó robot, dézsma és a pénzbeli fizetések eltörlése érvényben marad. A jobbágytelkek, kártérítés nélkül az egykori jobbágyok tulajdonába kerültek. Ezzel megkezdődött az önálló paraszti réteg kialakulása, s megadatott a falvakban a polgári fejlődés lehetősége. Viszont a törvény nem intézkedett a földbirtokosok által korábban a jobbágyoknak megművelésére átengedett földekről, valamint az urasággal közösen használt erdőkről, legelőkről. Csepelen a korábbi jobbágytelkek után uradalomtól járó legelő mennyiségét és helyét illetően három évig eredménytelenül folyt a per, amely 1862-ben végül egyezséggel zárult. Csepelen is, mint az ország nagy részén kialakult egy gazdag paraszti réteg. A község 3860 hold kiterjedésű területéből, annak több mint felét, 2000 holdat a falu 50 gazdája birtokolta, míg a 100 zsellér családnak még 400 hold sem jutott. Az uradalmaknak a földekből való részesedése erősen csökkent, alig haladta meg a terület egyötödét.

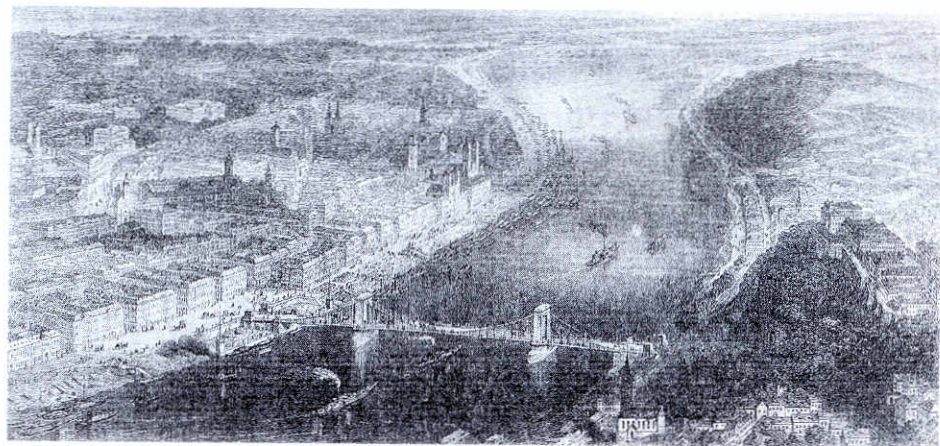
A falu akkori leggazdagabb családjai a Niederkirchner, a Zorinác, a Petz, a Wersics családok voltak. Akiknek elődeik alapították a 18. század elején a községet, utódaik most, a 20. század végén ma is köztünk élnek.

1868-ban Budafokon birtokkal rendelkező csepeli parasztok átengedték túl a Dunán elterülő 429 hold területüket 400 hold csepeli földért. A csere során az uradalom lemondott csepeli legeltetési jogáról.

A helyi földművesek ugyan szőlő helyett szántót kaptak, de nem vesztek túl sokat, mert pár év múlva szinte teljesen kipusztította a budafoki szőlőket a filoxéra. Ezzel szemben előnynek számított az, hogy földjeik megművelése érdekében nem kellett a Dunán átkelniük.

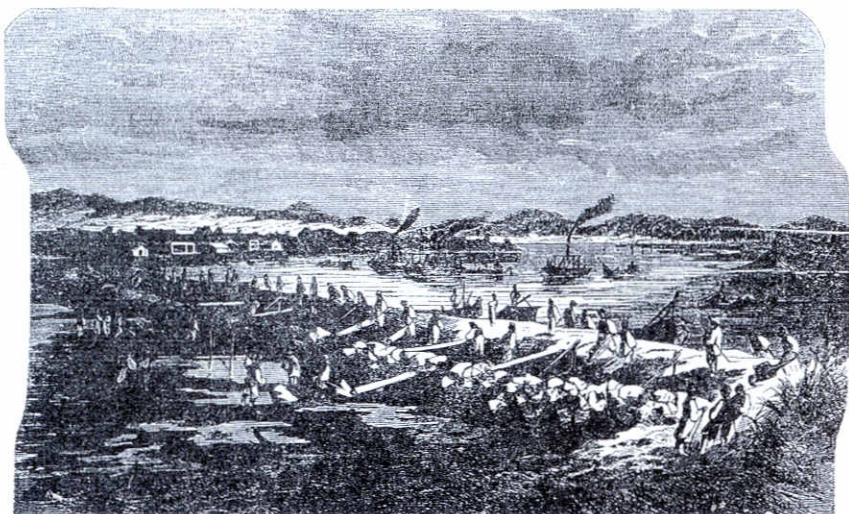
A szabadságharc leverése után a magyar gazdaság a tőkés fejlődés útjára lépett. Már az 1850-60-as években az első magyar gyártmányú gőzgép előállítás, a mezőgazdasági gépgyártás kialakulása, a malomipar példanélküli fellendülése, a bankok és a budapesti Áru és Értéktőzsde megnyitása jelezte az átalakulást. Az 1867-es kiegyezés a hazai tőkés átalakulás lehetőségeit tovább bővítette. Végre, 1873-ban bekövetkezett Pest-Buda-Óbuda egyesítése. Ezzel Budapest a Kárpát-medencét magába foglaló történelmi Magyarországnak nemcsak közigazgatási, hanem művelődési, közlekedési és gazdasági központjává is vált. A rohamosan

fejlődő vasúti közlekedés mellett a dunai hajózás fellendülése is szükségessé tette a Pest-Buda-i rakpart kialakulását.

Pest-Buda 1856-os látképe,
háttérben a szabályozatlan Csepel-sziget csúcsa és környéke

A munkák irányításával megbízott Reitter Ferenc királyi főmérnök az előkészületek közben tanulmányozta a Pest környéki Duna szakaszt. A munka során rájött, a Duna szabályozásának elmulasztása miatt az árvízveszély továbbra is fennáll. Az 1838-as katasztrófa bármikor megismétlődhet. Feltámasztva a város polgárságának veszélyérzetét, a figyelmet a Dunára terelte. Újabb jégtorlasz képződésének elkerülésére Csepel-sziget csúcsának megszüntetését tervezte oly módon, hogy a Margit-hídtól kiágazó, a Nagykörút vonalát követő hajózó csatornával kívánta a Dunától elválasztott Soroksári Dunaágot összekötni. Terve éles vitákat váltott ki. Szerencsére nem valósult meg, viszont az elmulasztott szabályozás ügyét elmozdította a holtpontról. A vizek rendezése Csepel szempontjából is fontos volt. A visszatérő árvizek a magasabb felszíni részre települt falu házeit már nem veszélyeztették, de a földek egy részét továbbra is elöntötte a Duna. A település további fejlődését elzártsága erősen gátolta. A kormány hazai és külföldi szakértők egyetértő véleménye alapján 1870-ben nem a Reitter-féle elképzelést, hanem a Ráckevei-Duna elzárására vonatkozó tervet fogadta el. A munkálatok 1871. szeptemberében kezdődtek. Csepel térségében 1872 és 1875 között folytak.

A Gubacsi zárógát építése

A mai Gubacsi-hídtól 100-150 méterrel északabbra, a Sziget-csúcsról 2,8 km-re, az akkori lakosok által Sleiszninek keresztelt Gubacsi zárógáttal elrekesztették a Ráckevei-Dunát. A gátba zsilipet építettek, az alsó szakasz vízellátása céljából. Az elzárással a folyó egész víztömegét a főágba terelték, a vízfolyás sebességének, erejének növelése, a hordalékképződés és jégtorlódás kialakulásának megakadályozása céljából. Keskenyebb, főleg mesterséges, részben sziklákba mélyített medret alakítottak ki. A mellékágak lezárásával, a korábban sok bajt okozó Kopaszi-zátony kotrásával gyorsabb vízfolyást és jó hajútat biztosítottak. Egészségesebbé tették a környéket a mocsaras, sekély vizű területek felszámolásával. A munkálatok nagyságára jellemző, hogy 1885-ig a Budafoki Duna kotrása során 5,1 millió köbméter hordalékot távolítottak el a mederből. Az elképzelés helyességét bizonyította, hogy az 1876-os jeges ár már nem okozott torlaszt a Szigetcsúcsnál és 1 méterrel csökkent az áradás legmagasabb szintje. A jelentős munkálatok nem oldották meg maradéktalanul a vízrendezési feladatokat. A Dunaág leírt módon való lezárása nem bizonyult szerencsésnek. A gát feletti szakaszon erős volt a feltöltődés, az alatta levő rész vízhiány miatt gyorsan mocsarasodott. Az ág hajózásra, vízimolnárkodásra alkalmatlanná vált. A halállomány csökkenése miatt a halászat visszaesett. Az árvizek továbbra is sok gondot okoztak. A Csepel-szigeti Ármentesítő Társulat Zsák Hugó főmérnök vezetésével 70 km- hosszú gát megépítésével mindezt megoldotta. A vízrendezési munkák eredménye és folytatásának szükségessége rövidesen igazolást nyert, alighogy 1875-ben Csepel és Budafok között befejezték a mederrendezést. 1876-ban az 1838-as évhez hasonló időjárás következett be.

Újra félelmetes jégtömeg úszott a Dunán, mely torlódás nélkül elhagyta a szabályozott Sziget-csúcsot, de Budafok alatt, a rendezetlen Ercsi-szigetnél elzárta a medret. A nagy vízszint emelkedése Csepelt nem fenyegette, de Budapest egy része ismét víz alá került. A jég behatolt a zsákutca jellegű felső Ráckevei-Dunaszakaszbba. Az ág menti községeket ártól védő zsilip veszélybe került.

Perényi József az eseményt így írja le:

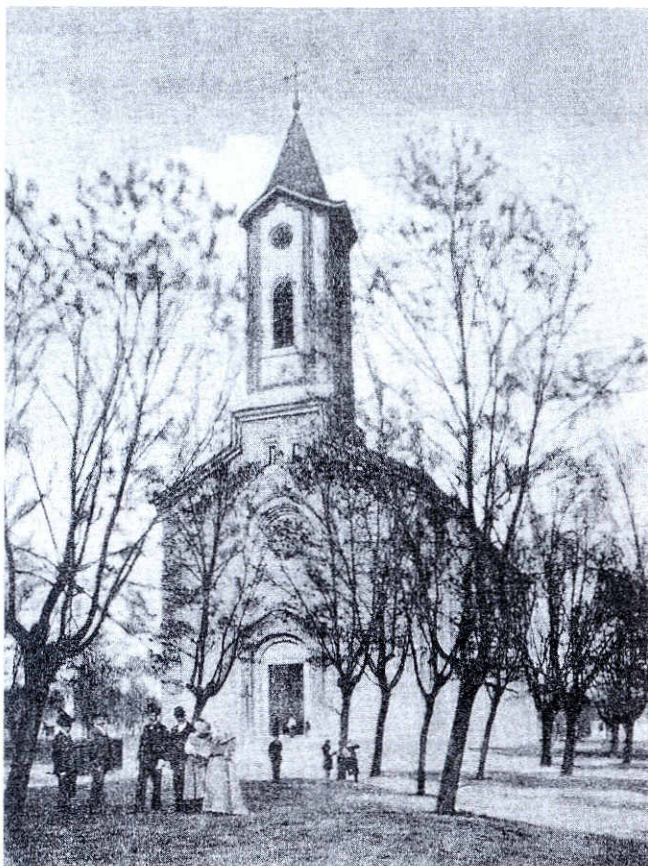
"Az 1876 év tavaszán az árvíz újból nagy károkat okozott a délebbre fekvő szigeti községekben, Csepelnek azonban már magasabb fekvése miatt ez nem ártott. Azonban 1872-ben a Remanentia dűlőben, illetve az alatta létesített zárógátnak Pesterzsébet felőli és Soroksár felé eső déli oldala farsang vasárnapján leomlott. Petz Ferenc, akkori bíró a legnagyobb erővel kényszerítette a lakosságot arra, hogy a leomlott zárógátrészt akáctörzsekkel, rőzsékkal, homokzsákokkal tömjék meg, nehogy a megmaradt részt az óriási víztömeg áttörje. Kinek lova nem volt, kézi munkájával volt kénytelen segíteni. Erejével, kitartásával a sziget alsó községeit úgyszólván a teljes megsemmisüléstől mentette meg. Erdemei elismerésül I. Ferenc József király a koronás ezüst érdemkereszttel tüntette ki, mely ma is a család birtokában van."

A múlt század utolsó harmadában a térségben végrehajtott folyami szabályozások, ha véglegesen nem is oldották meg a vizek rendezését, de az árveszélyt elhárították. Hogy ezt a biztonságot a falu közössége milyen nagyra értékelte, bizonyítja, hogy Petz Ferencről és Zsák Hugóról utcát neveztek el. Az elvégzett nagy munkákra a Védgát utca neve is emlékeztet.

A gubacsi zárógát nemcsak vízvédelmi zsilipként, hanem hídként is szolgált. Megépítésével Csepel hosszú története során először nyert állandó összeköttetést a külvilággal. Szoros kapcsolatba került a sokban közös fejlődés útjára lépett szomszédos Erzsébetfalvával, de megváltozott viszonya a rohamosan gyarapodó Budapesttel is. A poros utcán élelmiszerrel, kézműves és kisipari termékekkel megrakott szekerek tartottak a gáton át hajnalonta a pesti piacok felé.

Rendszeresen kötötték ki a lovaikat a gát mellett a városból érkező fiákeresek, akik a szomszédos kiserdőbe hozták hajnali párbajra az egymással összetűzésre készülő urakat.

A község a század második felében úgy népességet, mint külső képet illetően szépen gyarapodott. A falu arculatán sokat változtatott az 1856-61. között felépült Szent Imre téri templom. A nagyméretű, romantikus stílusban emelt épületbe áthozták az ófaluasi templomból a Mária Terézia által adományozott műemlék értékű oltárt. Az egyházközségnek 1861-ben Erzsébet királyné értékes festményt adományozott. A festmény a templom védőszentjét, Szűz Máriát ábrázolta.

Római katolikus templom

A templom közelében a paplak építésére csak később került sor, ezért Merti tisztelendő továbbra is a nagy árvizet is átvészelő ófalusi plébániában egyedül lakott. Ezért őrzésére a községi elöljáróság éjjelente egyik kisbíróját rendelte ki. Bizonyára abban az időben rosszak lehettek a közállapotok. Erről szól Perényi József által feljegyzett anekdota is:

"A 60-as években a sok rablás, lopás, gyűjtogatás miatt a megyében statáriumot rendeltek el. Egy idegent a községben lopáson értek és halálra ítélték. A községnek azonban nem volt akasztófája. Behívták a községházára az egyetlen ácsot, s megkérdezték tőle, hogy mennyiért csinálna egyet. 20 forintot kért. Sokallták az összeget annál is inkább, mivel valószínű, hogy ezen egy esetet kivéve nem lesz rá szükség. Átküldték tehát Soroksárra a kisbíró, hogy kérje kölcsön azok akasztófáját. A soroksáriak azonban a kölcsönadást azon ürüggyel, hogy nekik is pénzükben van az akasztófa, megtagadták. Az ítélethez kupaktanács erre újból összeült, s a tagok egyike azt indítványozta, hogy szavazzunk meg annak a tolvaj gazembernek 5 forintot, s menjen az Isten hírével, s az adott pénzen vegyen magának kötelet és valahol köttesse fel magát. Az indítvány egyhangúlag elfogadtatott".

A templom építése nem folyt zavartalanul. Erről, valamint az egyházi épületek további sorsáról újra Perényit idézzük:

"A ráckevei cs. és kir. uradalom 1896. május havában a községtől 2228 f. 19 krt. követelt azon a címen, hogy midőn a mostani Szent Imre téri templomot építették, a templom építésénél kötelesek lettek volna a zsellérek közmunkát teljesíteni, de lassúságuk miatt, s mivel a munka alól magukat kivonták, az építkezés csak lassan haladt előre. Az uradalom kénytelen volt pénzért fogadott napszamosokkal végeztetni az építést, kiknek a fenti összeget munkadíj címen kifizette. A község képviselőtestületének megállapítása szerint I. Ferenc József király ezen összeget azon a címen, hogy azt az iskola és a templom céljaira fordíttassék, elengedte. Mivel az uradalom ragaszkodott a követeléséhez, a község testülete elhatározta, hogy elengedés céljából újból kérvénnyel fordul Őfelségéhez. 1897. február 23-án kérésüket a király kedvezően intézte el, mire Zeltner Sebő plébánost és Feurer Ádám másodbírói küldték hozzá, hogy kegyes adományát megköszönjék. Az Ó-templomot, mint fentebb említve volt, 1870-ben lerombolták, s köveiből az épen maradt régi plébánia körül kerítést húztak. A náddal fedett alacsony, de hosszú plébánia épület a templomnak átellenében, északra feküdt. Az árvíz után teljesen épségben megmaradt "Vadászlak" néven még a háború előtt, s jó darabig az alatt is megvolt. A vadászlaknév onnan eredt, hogy a plébános kiköltözése után hosszabb ideig az vadóri lakásul szolgált. Ugyanis Prückner Ignác nevű kőbányai pezsgőgyáros a felsőhatárt, mint vadászterületet bérbe vette, de egyben megvette a régi elhagyott plébániái lakot is. Azt vadörének lakásul adta, majd a gyáros halála után Sperl Flórián budapesti kocsmáros vette meg és szegény családoknak adta bérbe. A régi templom és plébániái épület megmaradt köveiből építette a kikötői kormánybizottság az Új Fő-út, Klostermayer és Kapisztrán János utcák végén levő úgynevezett állami házakat".

A múlt századi községi ünnepek összefüggtek az egyházi élettel és a település történetével is. Szent Fábán és Szent Sebestyén napján, január 20-án az 1831-i kolerajárvány megszűnését ünnepelték. A tűzoltók védőszentjéről, Szt. Flóriánról való ünnepi megemlékezés szokását a németek még egykori hazájukból örökölték át. Május 16-án Nepomuki Szt. Jánosra és az 1838-as árvízről való megszabadulásra emlékeztek. Valószínűleg a kolera iránti félelem váltotta ki a Szt. Rókus napi, augusztus 16-i megemlékezést. Közel 200 éven keresztül a német lakosság nagy része az Esztergom megyei Pilisszentkereszt búcsújáráhelyet minden év május 1-én felkereste. Napjainkig csak a Szűz Mária napi búcsúval összekötött szeptemberi községi ünnep maradt fenn.

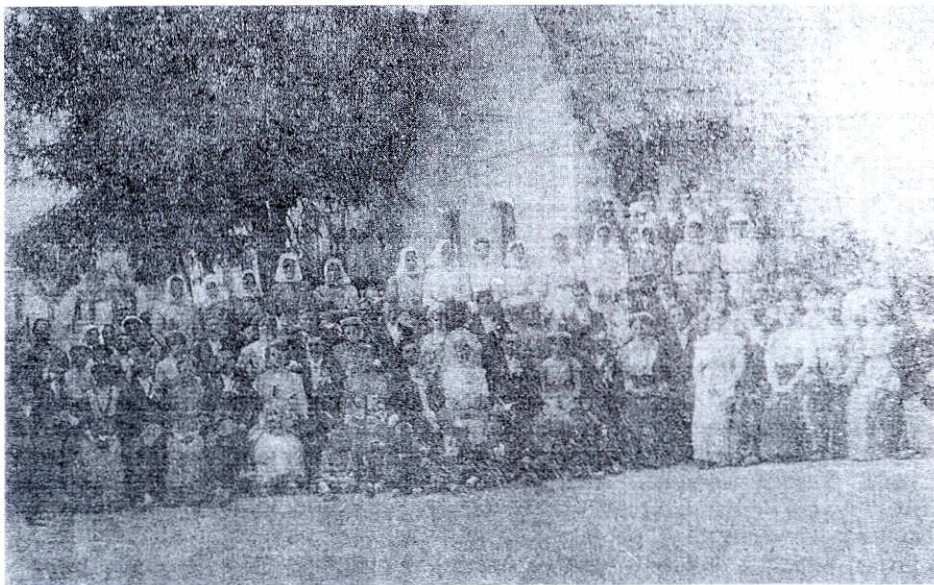
A falu 1838-as átköltözésének terheit évtizedekig viselte a lakosság. Az uradalomtól felvett kölcsönt még az 1860-as években is törleszteni kellett. Végül Ferenc József egyik budai látogatása alkalmával a falu küldöttsége kihallgatásra jelentkezett az uralkodónál, aki az adóslevelet piros ceruzával áthúzta és a hátralékot elengedte.

A főváros egyesítésének idejére a község adósságaitól és a Duna általi zártságától megszabadulva, a külvilággal bővülő összeköttetés hatására 1873-93 között új, két évtizedes korszakba lépett. Erről az időszakról a *"Budapest története"* című mű a következőket írja:

"Csepel a szigeten korszakunkon végig minden szempontból még mezőgazdasági település, parasztfalu. Az 1838. évi áttelepülés után két széles és egy keskenyebb, szépen fásított utcára kiterjedő falu kő- és vályog-, részben már zsindeleyes házaival, nagy templomával, vagyonos rétegében elsősorban német, s emellett csökkenő szerb és növekvő magyar lakosságával, néhány kézművesével, három szatócsboltjával a Pestkörnyék egyik legmódosabb, jellegzetesen paraszti falujaként éri meg szomszédságában a főváros egyesítését!"

A lakosság számának növekedése felgyorsult, 1869-1890 között 1329-ről 2246-ra nőtt. A magyarok száma és aránya folyamatosan növekszik. Még 1880-ban a népesség kevesebb mint egy tizedét, 1890-ben már egy negyedét adják. A magyarság nagyarányú gyarapodása elsősorban a bevándorlásból eredt. A nemzetiségek korabeli együttélését Perényi József így írja le:

"A háromnyelvű lakosság közül a csekély számú magyar vagy idegenből nősült, vagy rác leányt vett feleségül, németekkel ritkán házasodtak össze, bár mind a háromnyelvű lakosság békességben, mondhatni, szeretetben élt egymás mellett. A rácok is jobbra idegenből hoztak asszonyt, s a lányok is idegenbe mentek férjhez, s így számban állandóan, jóval a németek mögött maradtak. Ellentét azonban rác és német között sohasem fordult elő, sőt ellenkezőleg, nagy tisztelettel voltak egymást iránt. A rácok valamennyien megtanultak németül. A jobb módú németek és rácok már kezdettől fogva iparkodtak a magyar nyelvet is elsajátítani. Gyermkeiket szívesen adták cserébe Szigetszentmiklósról, Magyarorszára. A hagyomány szerint a magyar cseregyerekek nagyon jól érezték magukat Csepelen, sehogyse kíváncskoztak hazáig, nem úgy a németek: ezek biz sokszor sírva vágytak a "mámi" után. E különbség okát abban látták és magyarázták, hogy az előbbieket a magyar gyermekeket minden jóval teletölték. Bizonyára hozzájárult ehhez a németek kedélyessége is, mely a társas összejöveteleiken ma is megnyilvánul."

Esküvő Csepelen

A főfoglalkozás még mindig a mezőgazdaság maradt. A földeken rozsot, kukoricát, borsót és kevesebb búzát termeltek. A 80-as években a Sziget-csúcsra és Hárosra kiterjedt szőlők voltak. A falu határában több mint félezer hold erdő volt, a vizek mellékét nádasok borították. Előszeretettel kertészkedtek, melyet a pesti jó eladási feltételek serkentettek. Sokan találtak munkát a szomszédos Ferencváros katonai raktáraiban, fejlődő ipartelepein, a szigeti és lágymányosi uradalmi birtokokon.

Egyházi rendeletre 1870-ben megkezdődött a magyar nyelvű oktatás, az első magyar tanító Horváth Géza volt.

Az 1884-es évben a község egyházi, elemi iskolája mellett megnyitotta kapuját Bender Sarolta igazgató-tanítónő vezetésével az állami leányiskola. A következő évben az egykori Ferenc utcában óvoda nyitására is tellett a község erejéből.

Az orvosi ellátást a szigetszentmiklósi körorvos biztosította. 1885-87 között fekete himlő járvány pusztított a faluban. Az oltás ellen a lakosság abban a hiszemben, hogy attól kapja meg a szörnyű kórt, elzárkózott. Emiatt szinte minden családban a járványnak voltak áldozatai.

A hazai postaforgalomba 1890-ben a postahivatal létesítésével kapcsolódott be a község. Csepel történetének alakulása nagymértékben eltért a fővárost övező településektől.

Míg Újpesten, Kőbányán vagy a szomszédos Erzsébetfalván is fellelhetők már a múlt század második felében a városiasodás jelei, Csepelen annak nyoma sem tűnik fel. Ennek okát zártságában kell keresni. A fontos fő közlekedési útvonalak, a vasutak nem érintették. Még az 1887-ben megépült, Pestet s a közel 50 kilométerre fekvő Ráckevid összekötő helyiérdekű villamos is elkerülte. Ezért a község nem kapcsolódott be a kibontakozó hazai nagykereskedelembé, területén a század utolsó évtizedei előtt nem jött létre ipartelep. A községben nem voltak közművek, burkolt utak, emeletes házak. A világvárossá fejlődő Budapest tőzsomszédságában Duna-ágakkal közrefogva itt a század utolsó évtizedéig szinte megállt az idő, Csepel egyszerű falu maradt.

4. A nagyipar megszületése és a község fejlődése az első világháborúig

A 19. század végére a rohamléptekkel fejlődő budapesti ipar kinötte a belső területeket. A millenniumra készülő város új középületeinek, kiépülő útvonalainak, lakóház rengetegeeknek kellett a hely.

Az egyre növekvő telekárak, valamint a közmunkák Tanácsának a város védelme érdekében kifejtett tevékenysége a külső területekre való kiköltözésre készítette az ipartelepek alapítóit.

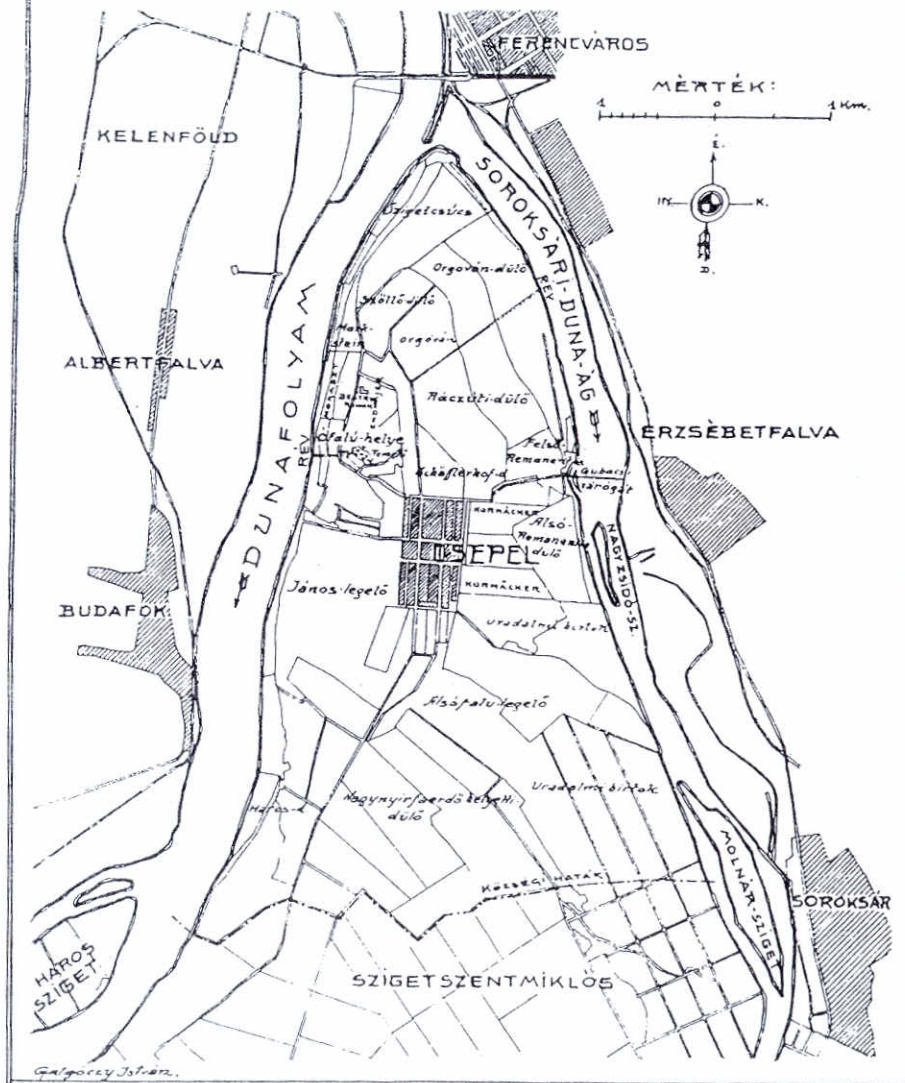
Ilyen helyzetbe került az 1882-ben alapította Weiss Berthold és Manfréd Ferencvárosi Első Magyar Konzerv és Ércáru Gyára. A békés elnevezés elavult lőszerkészítésére, lőszergyártásra, katonai konzervdoboz gyártására berendezkedett robbanásveszélyes vállalkozást tartott. A hatóság kitelepülésére vonatkozó készítése mellett a ferencvárosi telephely is szűknek bizonyult a további fejlesztéshez. Így új gyár létesítésére kényszerültek. Választásuk Csepelre esett. Területén rendelkezésre álltak nagyterjedésű, rossz minőségű, olcsón bérelhető és megvásárolható földterületek. Várható volt a közlekedés fejlesztése, mert közelében jelentős, hajózható folyószakasz helyezkedett el. Magában a faluban és környékén alkalmazásra váró munkaerő is rendelkezésre állt. Az alapítók a község és a Duna között elterülő János-legelő területéből tizenöt évre 50 holdat béreltek. Telepítési engedélykérelemmel 1892. december 10-én a ráckevei főszolgabírói hivatalhoz fordultak. Bekövetkezett Kossuth Lajos Torinóban 1876-ban feljegyzett jóslata: "Csepel-szigetcsücs gyár és kereskedelmi teleppé alakulására kilátással, jövődovel bír".

Weiss Manfréd
/1857-1922/

Az ipartörténészek az alapítás korát tévesen 1892-re teszik. Annak ellenére, hogy a gyártelep építési munkáira, a tulajdonképpeni alapításra csak 1893 tavaszán került sor. Ekkor épült fel az első üzem lőszer szétszerelés céljára. Robbanásveszély miatt téglából, könnyű fatetővel. Kezdetben 30-40 férfi és 100-110 nő dolgozott. Az üzembe már gépeket is telepítettek, a hajtóerőt egy 3-4 lóerős kis gőzgép szolgáltatta.

CSEPEL · A TNÉZETI · TÉRKÉPE 1882 ÉVBEN.

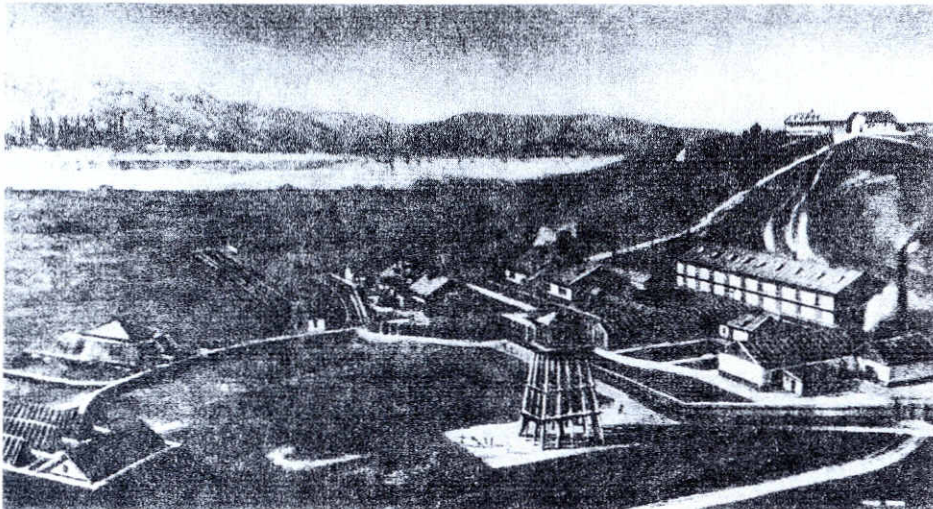

A község térképe 1882-ből

A csepeli Weiss-gyár fejlődési üteme a magyar ipartörténetben példanélküli mind a termelési kapacitás emelkedését, mind a munkáslétszám amerikai típusú robbanásszerű növekedését illetően.

Az 1893-ban elkezdett lőszer szétszerelés eredményesnek és jövedelmezőnek bizonyult. Még ugyanebben az évben az új gyár állami kedvezményt kapott, melynek következtében az első világháborúig adómentességet élvezett.

Nagy változást hozott az 1895-ös év, amikor nagymennyiségű manlicher-puska lőszergyártására kapnak állami megbízást.

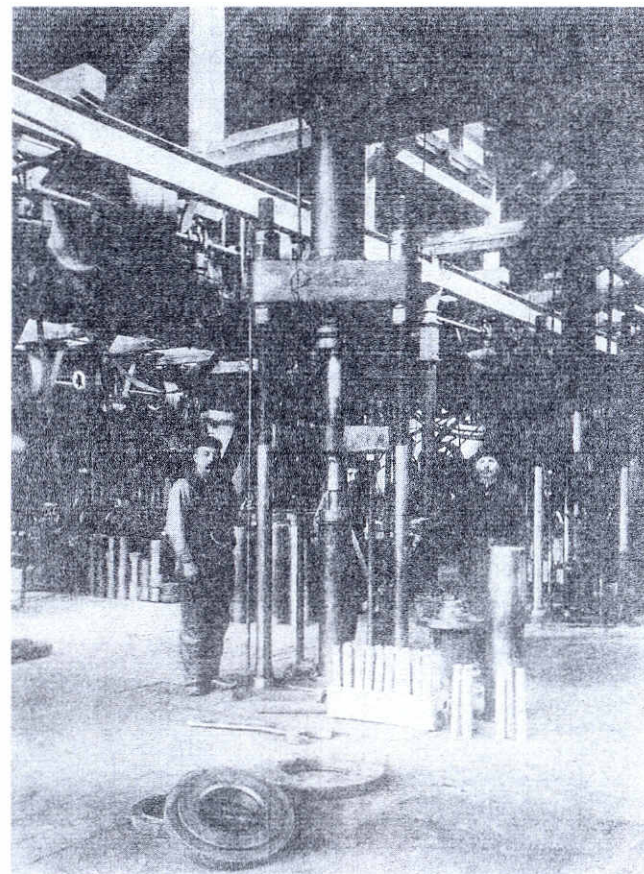
A gyár látképe 1896-ból

Ezt követte a kezdeti vállalkozás rohamos fejlesztése. A tulajdonosok növelték a gyárterületet. 55 hold földet vásárolnak, aztán 1896-ban megalapítják a Fémművet, ahol saját kohójukban állították elő a rézötveteket, végezték a színesfém öntését és hengerlését.

Ezzel eredményes és világszínvonalon működő iparágat honosítottak meg Csepelen.

A millennium éve még két fontos változást hozott. Az egyik: Weiss Berthold a Szabadelvű Párt képviselőjeként parlamenti mandátumot nyert és kilépett a csepeli vállalkozásból. A másik: nagy elismerést szereztek az első külföldi, porosz és szász lőszer megrendelésekkel. Weiss Manfréd tevékenységét a legmagasabb körök is nagyra értékelték. Ezt bizonyítja: *"Bárá Josika Samunak, a király személye körüli miniszterének felterjesztése Weiss Manfréd nemessége tárgyában"*. Ferenc József 1896-ban neki és törvényes utódainak a magyar nemességet *"Csepeli"* előnévvel meg is adta. Ekkor már képtelenek a gyár egyre növekvő anyagszükségletét a község rossz útjain szállítani. Ezért a gyárat az erzsébeti HÉV-állomással összekötő 3 kilométeres utat leköveztették. Az 1898-as évben a hadügyi hatóságokkal kötött szerződés évekre biztosította a nagymérvű megrendeléseket. A század utolsó évében megkezdtek svéd alapanyagból a tűzéri lőszergyártást, hidraulikus eljárással a vastagabb falú repeszgránátok és a vékonyabb falú srapnelek előállítását.

A századfordulón a csepeli gyárban már 915 fő dolgozott, s a közös hadsereg töltényhüvely szükségletének 1/4-ét ők állították elő. A XX. század első éveiben tovább bővítették a lőszergyártást nagyobb méretű lövedékek előállításával. Majd megkezdődött az első hadfelszerelési eszközöknek, tábori sütőkemence termelésének az előkészítése. 1903-ban berendezkedtek egy közel 3000 katonára napi kenyérszükségletének előállítására alkalmas, nehéz terepen is mozgatható kemence gyártására. Soha nem feledkeztek meg a műszaki fejlesztésről, például olyan 800 tonnás hidraulikus prést szereztek be, mellyel 30,5 cm-es hajóágyú lövedékhüvely is előállítható volt. 1906-ban új gépházat, durva dróthengersort létesítettek, megalapították a szerkesztőirodát. A gyár tehát újabb műhelyekkel, csarnokokkal bővült, területét telekvásárlásokkal növelték. A vállalat egyre kiterjedtebb export tevékenységet folytatott. Weiss Manfréd szállított lőszer Bulgáriának, Szerbiának, Oroszországnak, Portugáliának és Spanyolország, Anglia, Hollandia, Törökország részére.

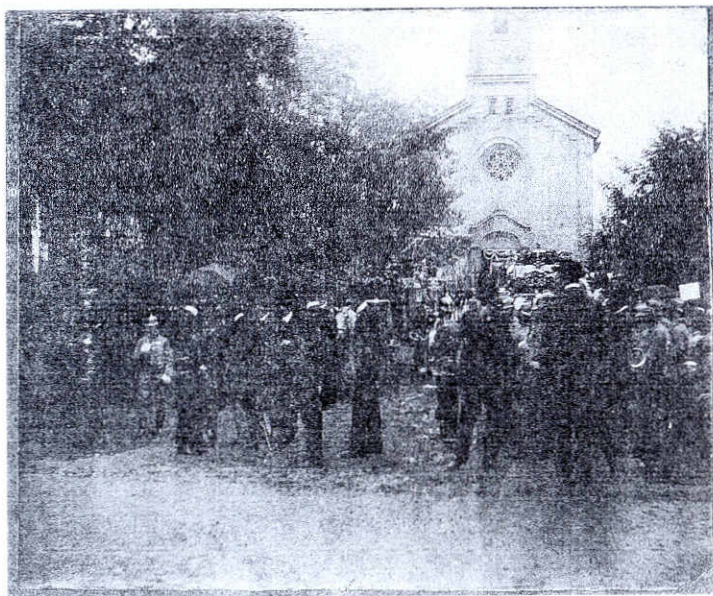
A WM gyár lőszerüzeme

Színesfémkohászat fejlesztésével megkezdtek a vörösréz-mozdonytűzszekrény gyártását, és az import kiváltását. A bécsi Haditechnikai Intézet egyetértésével

bevezették a 250 fő napi háromszori étkezését kiszolgálni képes táborigény konyha kizárólagos gyártását.

Ebben az időszakban játszódott le a gyár történetének legszörnyűbb és legtragikusabb balesete. Erről a gyár egykori mérnöke, Reidl Károly így emlékezett meg:

"1909. év július havában egy végtelenül szomorú nagy baleset történt a Tűzörségi Leszerelő Osztályban. A katonai hatóságok által leszerelésre beküldött régi Werndl történetek munkája közben felderíthetetlen okokból a levegő puskapor tartalma lángbaborult lobbanásszerűen és úgy az ott tartózkodó 14-15 éves fiúk ruhája, valamint a műhely fűrészei egy szempillantás alatt égni kezdtek. A kitört pánik közben a fiúk a műhelyből élő fátkya képpen kifutottak és annyira súlyos égési sebeket kaptak, hogy ezekben részben még a helyszínen, részben a kórházba szállítás közben kiszervektek. Csupán az egyik fiú menekült meg, aki a futás helyett az ott készületben volt vízzel töltött hordók egyikébe ugrott és így semmi baja nem történt. Az egész gyár a gyász jeléül aznap leállt. A 12 fiú temetésénél a községnek majdnem egész lakossága és a gyár teljes személyzete jelent meg".

Az 1909. évi robbanás gyermekáldozatainak temetése

A színesfémkohászat eredményes bevezetése Weiss Manfrédot a vaskohászat megalapítására készítette. Sikerült a Pénzügyi Minisztérium ellenkezését a Honvédelmi Minisztérium támogatásával leküzdeni. A Witkowitzi Vasmű

tulajdonosaival, az osztrák Rotschildokkal kötött titkos szerződésben határozták meg támogatásuk mértékét.

Az 1911-ben felépült acélmű két 10 tonnás Siemens-Martin kemencével bővült és elkészült a 600 mm belső átmérőjű kupolókemence is. Weiss Manfréd tudatosan készült a háborúra, rohamosan növelte a gyár termelését. A foglalkoztatottak száma 1910-ben 1737 fő volt, 1913-ban megközelítette a 6000-et. Az alkalmazottak a monarchia egész területéről származtak. A műszaki vezetők és szakmunkások egy része külföldi volt. Az alapítónak elvülhetetlen érdeme, hogy emberek ezreinek munkaalkalmat teremtett, s megmentette őket az erre a korszakra jellemző kivándorlástól.

Weiss Manfréd rangja, országos tekintélye ipartelepének növekedésével arányosan emelkedett. Tagja lett a Gyáriparosok Országos Szövetsége választmányának és igazgatóságának, a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank, az Osztrák-Magyar Államvasút Társaság Resicai Vasműve igazgatóságának. Társulajdonosa volt a Rózsahelyi Textilgyárnak és a Magyar Léghajó és Repülőgép Részvénytársaságnak.

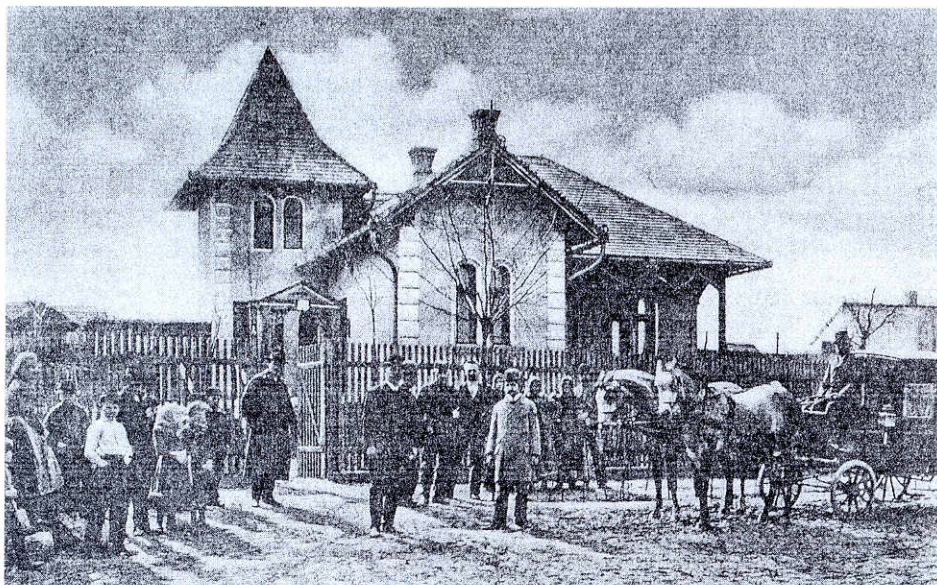
A vállalkozási életbe családját is bevonta. Fiait mérnöknek képezte, négy lánya közül három házasságkötésével növelte a család befolyását és erősítette a kapcsolatot a gazdag és nagyhatalmú tőkés csoportokkal, a Chorinokkal, Kornfeldekkel és Mauthnerekkel. Élete végéig a Weiss vállalkozást maga irányította, annak ellenére, hogy a csepeli gyárát 1913-ban családi részvénytársasággá alakította.

Milyen ember volt? Mint minden nagy tehetség, nehezen elviselhető. Tevékenységéről még ma is legendák keringenek. Nyugdíjasok mesélik, hogy a multimilliomos a gyárudvaron összeszedte az elhullott szegeket. Állítólag mindent szeretett dokumentálni. Egyszer a mérnöki állásra pályázókat maga vizsgáztatta. *"Mennyi 2x2 mérnök úr!"* - kérdezte. A kérdezettek gyorsan, kissé rosszat sejtve adták meg a választ, melyet Weiss Manfréd recsegő hangon megköszönt. Egymást követték a pályázók. Míg végül egy fiatal, éles eszű műszaki azt mondta: *"kis türelmet Weiss úr"*. S papírt, ceruzát vett elő. Leírta a *"feladványt"*, s a megoldást és lassan válaszolt: négy. *"Fel van véve. Aztán megbecsülje magát"*. - mondta atyai szigorral, a megoldás módjával elégedett gyáros.

Kiváló szakembereket alkalmazott. A vezetőket, de a munkásokat is az ipari átlagnál jobban fizette, ezért nagy teljesítményt, fegyelmzett munkát követelt. Munkabírásról, memóriájáról legendákat mesélnek. Gyári kaszinót alapított a vezetőgárda továbbképzésére, szórakoztatására, melyben könyvtárat, dalárdát létesített, még ennek fővédnökségét is elvállalta. Annak ellenére, hogy az egyre erősödő csepeli munkásmozgalom sok gondot okozott számára, támogatta a Munkásotthon építését. Segítette a budapesti kórházépítést. Csepelen üzemorvosi rendelőt, központi fürdőt, munkáskonyát, tanműhelyt hozott létre. A gyár alapítása és rohamos fejlődése megváltoztatta a község életét. Elsősorban a lakosság szaporodott gyors ütemben, évtizedenként megduplázódott és 1910-ben már 9462 főt tett ki. Megszűnt a nemzetiségeknek, főként a németeknek a túlsúlya. A gyár alapítás idején a németek a lakosság 3/4-ét tették ki, 1910-re arányuk a népesség 1/4-ére csökkent.

A helyi lakosságnak egy szűk rétege a gyár hatására meggazdagodott a gyárnak végzett szállításból, föld-eladásból, kereskedeleméből, másik része ipari munkássá vált. A korábban megélhetést biztosító mezőgazdálkodás egyre jobban háttérbe szorult. Olyan jövedelmező volt a lakásbérbeadás, hogy még az istállókat is szerény proletárlakásokká alakították. A falu beépített területe a nagymértékű beköltözések következtében folyamatosan nőtt. Megkezdődött az 1838-ban

kiosztott nagyméretű belső telkek beépítése. A gyáralapításig a falu csak néhány utcából, az Erzsébet utcából (ma Kossuth Lajos út), Fő utcából (ma II.Rákóczi Ferenc út), Alsó- és Felső János utcából (ma Csögyár u.) állt. A falu először a mai Kiss János altábornagy utcával bővült. Majd 1893-ban a mai II. Rákóczi Ferenc út és a Kossuth Lajos utca között velük párhuzamosan a Szent Imre tér felett megnyitották a Templom utcát, alatta a Király, ma Petz Ferenc utcát.

Csepeli villa a századfordulón

A század elején a falu észak és dél felé bővült. Ettől az időszaktól kezdődően a falu növekedésében kettős folyamat játszódott le. A település egyrészt a központ körül épült tovább. Másrészt a belső beépített területtől távolabbi telepekkel bővült. Erre a korabeli szemtanú, Perényi József tanító így emlékezett: "A község lakóinak a gyár létesítése utáni gyors szaporodása miatt, mind nagyobb szükség lett új lakóházak építésére. Az élelmes német lakosság e körülményt fel is használta: egymás után épültek az egy és két szobás bérbeadandó lakóházak, s így az utcák rohamosan szaporodtak. Az A. Remanencia dűlőben 30 évvel ezelőtt történt parcellázás alkalmával a telkek nagy részét az egykori zsellérek utódaitól Szabó nevezetű egyén vásárolta össze, ki azokat lassanként eladogatta. A léteült telepet nevééről nevezték el, a Kis Duna partjától (a Gubacsi hídtől) a Védgát utcáig. Ezen a helyen, vagyis a Szabó telepen régebben, a parcellázás előtt egy téglatető kemence állt.

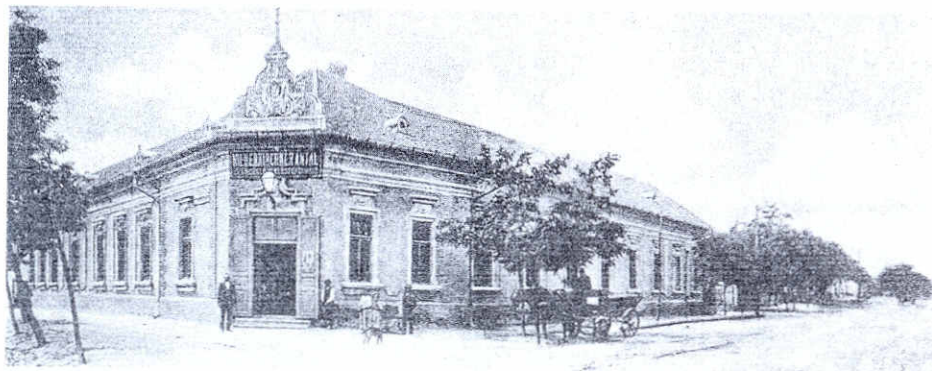
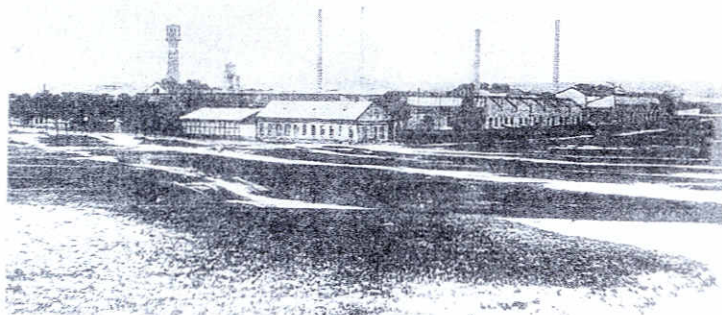
A község térképe a 1910-es évek elején

A község déli végén lévő Csillagtelep, a parcellázott *"Alsó falu"* legelő helyén kezdett épülni 1911-ben.

A csepeli, plébániai, kántori, iskolai, templomi földeknek 1909-ben történt parcellázásával az A. Endmayer dűlőben új telep létesült, melyet *"Új telepnek"*, s mivel leginkább szegény emberek vették meg, kiknek a háztelkek árának kifizetése előreláthatólag sok gyötördésbe, sóhajába kerül, tréfásan, de találóan *"Jaj telepnek"* is nevezték. E szépen fejlődő telep - hol már iskola is volt - a Kikötő Kormánybiztosság kisajátításai miatt megszűnt".

Idővel Csepelről. Borsodgyán.

Gruss aus Csepel. Pánszék.

A mezőgazdasági művelés folyamatosan háttérbe szorult. A gazdák olcsón adták el földjeiket. Így nagyobb pénzeszközök híján nem kezdtek vállalkozásba. Ezért nem alakult ki Csepelen olyan gazdag polgári réteg, mint a Budapest környéki településeken. A kiskereskedők, kocsmárosok, kisiparosok, fuvarosok száma nőtt, de a *"nagy gyár"* ránehezedett a településre. Folyamatosan növekvő munkaerőigényét a falu nem tudta biztosítani, azt évtizedeken át csak kívülről bejárókkal, bevándorlókkal sikerült kielégíteni. A nagyipart Csepelen hosszú időn keresztül csak a Weiss Manfréd Rt. képviselte. Míg a peremvárosokban ekkor már sok lábon álló, szerteágazó ipari termelés folyt.

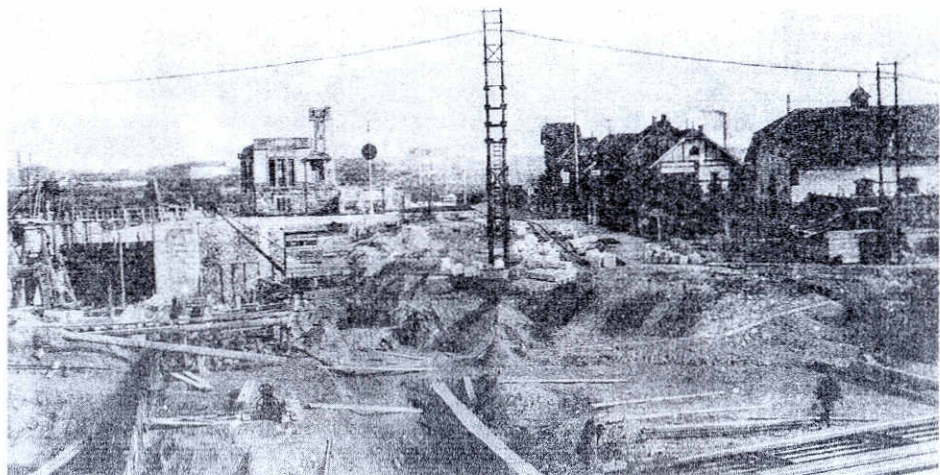
A gyár elhelyezése nem bizonyult szerencsésnek, jórészt a falu felé terjeszkedett. Így éppen a környezetet zajjal, korommal, gázzal szennyező kohászati üzemek kerültek a település házainak szomszédságába. Onnan a szennyező anyagokat az év nagy részében nyugatról áramló levegő a lakóterület felé hozta.

Jelentkeztek a beköltöző vegyes népesség együttéléséből eredő gondok. A romló közállapotok, a közművek, ivóvízellátás, csatornázás, villanyszolgáltatás, burkolt utak, tömegközlekedés teljes hiánya, az oktatás, az egészségügyi ellátás rendkívül alacsony színvonala jellemezte a század első évtizedének helyi életviszonyait.

A lakosság növekedése az iskolabővítést is szükségessé tette. Nagy eredménynek számított 1905-ben az akkori Fő úti (ma II. Rákóczi Ferenc út) iskola megépítése. A tanerők száma soha nem tudta követni a tanulólétszám emelkedését, ezért a háború előtt egy-egy tanító 70-80 tanuló oktatására is kényszerült. A tanterem hiányát magánháznál bérelt szükség tanteremmel próbálták megoldani.

A betelepülések következtében megváltozott a község lakóinak vallási összetétele, ennek következtében új közösségek alakultak. Így 1899-ben református fiók egyház, 1902-ben baptista missziós egyház, valószínűleg 1904-ben evangélikus egyház, 1910-ben izraelita hitközség létesült.

A századforduló idején a Duna vízrendezése újra napirendre került. Először 1896-ban a kikötő építése került szóba, majd a Soroksári-Duna eliszaposodása miatt annak szabályozása is halaszthatatlanná vált. Végül Kvassay Jenőnek, a korszak nagyteknélyű és országos híru vízépítő mérnökének, a Duna és Balaton lelkes fejlesztőjének ösztönzésére született meg a Ráckevei-Duna szabályozására vonatkozó 1904. évi XIV. törvénycikk. A következő évben Gonda Béla elkészítette a csepeli kereskedelmi kikötő tervét. Helyét is rövidesen kijelölték, de építésére csak az első világháború után kerülhetett sor. A tervezők a vízügyi gondok teljes megoldására törekedtek. Célul tűzték ki az eliszaposodás meggátolását, gondoltak a megfelelő vízi és szárazföldi közlekedés kialakítására, a Dunaág hajózhatóvá tételére, a víziergia nyerésére, valamint a továbbfejlesztés lehetőségének meghagyására.

A Kvassay zsilip építése

A Sziget-csúcsi felső torkolathoz és Tasnál az alsó torkolathoz hajószilipet és erőművet terveztek.

Az építkezést 1910-ben a felső torkolati mű kialakítási munkáival kezdték, majd a kotrással, sziklarobbantással új vonalvezetésű medret, kikötő-medencét, hajózócsatornát alakítottak ki. A Ráckevei-Duna rendezése a község területét módosította. A folyóág partvonalát átalakította. Több zátony és sziget megszűnéséhez vezetett. A kiterjedt munkák eredményeként megoldották a terület árvízvédelmét, biztosították a hajózás megindításának és későbbi kikötő építésének a feltételét. A célkitűzések teljes körű megvalósítására csak a háború után kerülhetett sor.

A lakosság növekedésével évről-évre gazdagodott a társadalmi élet. A nehéz életviszonyok, a munkásság kiszolgáltatottsága, a csepeli gyárban munkát vállaló vagy községben lakó szervezett munkások kezdeményezésére lassan kibontakozott Csepelen is a munkásmozgalom. A Szociáldemokrata Párt helyi szervezetének 1903-ban történő megalakulását több kisebb megmozdulás előzte meg. Ezt követően jöttek létre az ágazati szakszervezetek. Már a múlt században is alakultak egyesületek. Ezek között első volt 1887-ben a Temetkezési Egyesület, 1891-ben az Önkéntes Tűzoltó Egyesület, melyet a Lőszergyári Önkéntes Tűzoltó Egyesület 1896-os alakulása követte.

Az 1910-es években Keresztény Kaszinó, Polgári Kör, Kereskedő Kör, Általános Ipartestület, köztük a legfontosabb 1912-ben a Csepeli Testező Kör, a CSTK is megalakult. Az Önkéntes Tűzoltó Egyesülettel kapcsolatos az a történet, melyet nevetést kiváltva mesélték a község lakói egymásnak.

"Régi időben a tűzifecskendő a törvénybíró (helyettes bíró) fészerében volt elhelyezve. Az egyik törvénybíró a körülményt felhasználva: a fecskendőben tartotta a krumpliját. A krumpli kihányása a fecskendőből sok időbe került. Az alatt a fél falu leégett. Az előjáróságot ez nagyon bántotta. Hogy ily eset többé elő ne forduljon, szükség volt valamiféle határozatra, azonban a törvénybíróval sem akartak ujjat húzni. Sok tanakodás után végre a következő határozatot hozták: A tűzifecskendő továbbá is a törvénybíró házában őriztetik, az is megengedtetik, hogy a krumpliját tovább is benne tarthatja a fecskendőben, azonban a tűz kitörése előtt 24 órával azt ki kell neki üríteni" - az anekdotát Perényi József jegyezte le.

Mindez a falu képére is rányomta a bélyeget. A városiasodási folyamat ekkor is lassú volt és messze elmaradt Újpesttől, Pesterzsébettől, Budafoktól. A tömeglakásokká alakított parasztházak, az ideköltözők által emelt szoba-konyhás proletárrothtonok között csak egy-két szerény középület és néhány gazdagabb paraszt és polgárház javította a szomorú összképet.

Csepel 10-15 év alatt takaros nemzetiségi községből szegényes, poros, zsúfolt proletárfaluvá vált.

A falu életének korszakváltása a magyar társadalmi változásokat megkésképe követte. Az átalakulás sok előnyös jege mellett jelentkezett ennek számos hátránya.

Vége 1905-ben megtört a Weiss Manfréd gyárnak a helyi gazdasági életben betöltött egyeduralma. Ekkor egy berlini bankház által alapított kőolajtároló telep létesült a mai MOL telep egy részén. A Steauna Román Ásványipar Rt. előőrse volt a napjainkban is virágzó helyi kőolaj-kereskedelemnek és a dunai kikötőforgalomnak. A vállalat uszályokon benzint és kőolajat szállított Romániából csepeli telephelyére, azt itt tartályokban tárolta, majd német kikötőkben

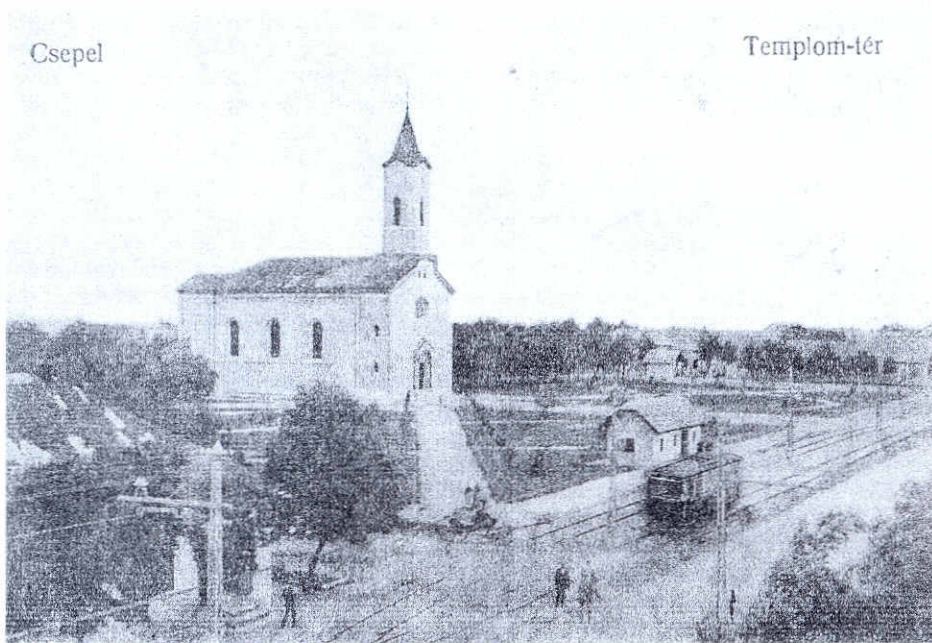
értékesítette. Egy évvel később, 1906-ban Lohonyai István szücsáru gyárat létesített, még később más tulajdonban nemzetközi hírnevet szerzett. A késői utódvállalatot is felszámolták, mégis van egy utolsó emlék a gyáralapításról. Még mindig áll az idővel dacolva a falu egykori temetőjében a család nagyméretű sírköve. Ugyanebben az évben alapította Topits Venczel egykor országszerte ismert, azóta régen megszűnt reszelőgyárat.

A községben az egészségügyi ellátást közel két évtizeden keresztül csak egy okleveles szülésznő látta el. Aztán 1893-ban megszervezték az első orvosi állást. Csepel első orvosa dr. Kanócz János volt, aki 1918-ig látta el hivatalát. A Weiss Manfréd gyár 1908-tól gyári orvost foglalkoztatott. Az első patika 1896-ban nyílt, mégsem az első patikus Hoffmann Ernő, hanem a második, Bársony Elemér lett híresebb. Ő volt az első csepeli illetőségű miniszter a rövid életű szegedi ellenforradalmi kormányban.

Fellendült a kereskedelem. 1900-ban nyílt az első ruházati cikk bolt. 1905-ben a község heti vásárjogot kért. A Templom-téri piacra a környező falvakból szekéren hozták a termelők az árut.

A húsellátás érdekében 1906-ban vágóhidat létesítettek. 1907-ben a mai Szent Imre téren az Általános Fogasztási Szövetkezet nyitott fiókot. 1908-ban megnyílt az első helyi mozi. Az 1910. május 10-én üzembe helyezett a Magyar Királyi Állami Vízmű csepeli telepe eredetileg a kispesti Wekerle-telep vízellátását szolgálta. A község rossz anyagi helyzete miatt nem tudta a hálózat kiépítését vállalni. Ezért közel két évtizedig kellett várni a vezetékes ivóvízellátás megvalósítására. A község további fejlődését a közlekedés elmaradottsága erősen gátolta. Az erzsébeti HÉV-állomást a faluval lóvontatta omnibusz vonattal kötötték össze. Majd 1909-ben a Fő utat keramittal burkolták. Ott és a Fő tér környékén épült 4 év múlva az első aszfaltozott járda.

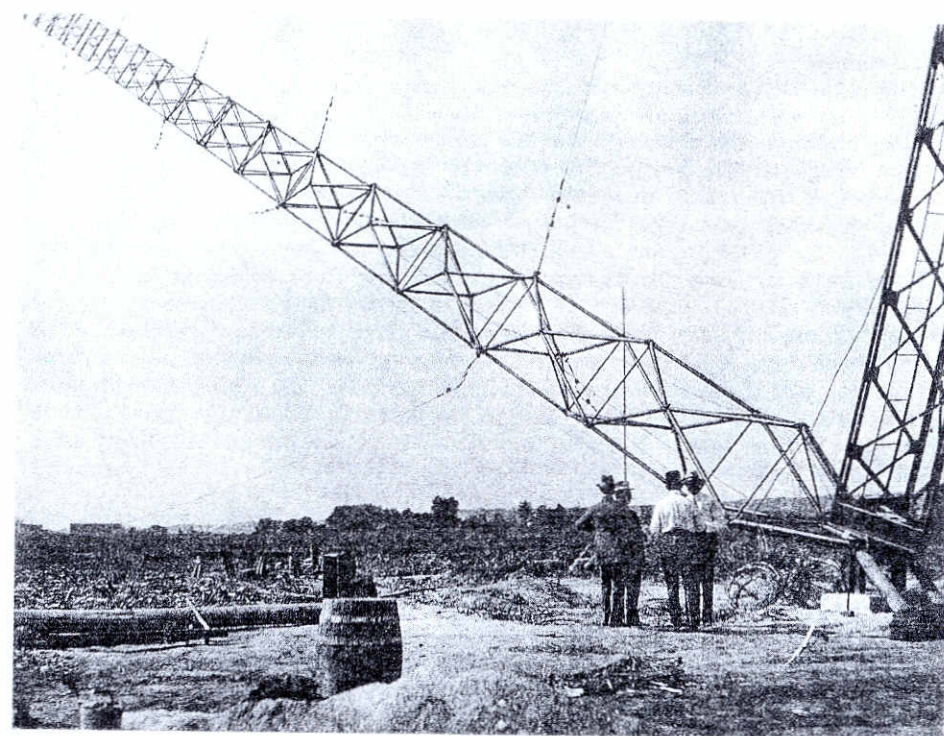
A községnek, de a Weiss Manfréd gyárnak is érdekét szolgálta volna a villamos közlekedésbe való mielőbbi bekapcsolódás. Ezt 1904 és 1906 között többször kezdeményezték. Arra, hogy az első villamos csilingeljen a község utcáin, még évekig kellett várni. Végre, 1912. május 1-én ez is bekövetkezett, amikor az első szerelvény a Templom téren át begördült a gyárba, ahova a vágány az I. számú kapun át vezetett. Az új villamos az első hónapokban csak a gyár teheráru forgalmát bonyolította le. Csak néhány hónap múlva indult meg a személyforgalom. Ez a sín pár a világhoz való kapcsolódást jelentette. A HÉV üzembehelyezésével megszűnt az omnibusz közlekedés. Megjelentek az első gépkocsik is, de a lovas kocsik végleg csak közel ötven év múlva szorultak ki a teherszállításból.

A Templom tér a HÉV vonal kiépítésének idején

Ugyanebben az évben eredményesnek bizonyult a község vezetőinek az elektromos áramszolgáltatás bevezetésére vonatkozó erőfeszítései. A Budapest vidéki Villamos Rt-vel kötött megállapodás következtében a falut bekapcsolták az áramszolgáltatásba.

Az első hazai rádióadási kísérletek Csepel és Újpest között már 1904-ben megkezdődtek. A kísérleti rádióállomás adásait a Weiss Manfréd gyárba telepített és egy kéményre helyezett antennával sugározták. Majd tíz év múlva épült fel a Sziget-csúcson és a mai Szabad-kikötő felett az Első Magyar Rádió Állomás. 120 méter magas sugárzó tornyát Bulgáriával és Törökországgal történő külügyi és katonai kapcsolattartás céljából kezdték építeni 1914. június 28-án. Az állomásnak a háborúban és azt követően is nagy szerep jutott.

Az Első Magyar Rádió Állomás építése

A másnap, 1914. június 29-én bekövetkezett eseményekről Rédl Károly főmérnök visszaemlékezése így ad számot:

"A gyár akkor kiegyensúlyozott ütemben dolgozott még az 1914-es év első felében is. Nagyobb változások általában nem voltak. A rendelések egyenletesen jöttek és szállításaink rendszeresen folytak. 1914. VI. 29-én, Péter és Pál napján a gyári tűzoltóság a gyártól északra fekvő széniskertek mellett kis ligetben juniálist rendezett. Azon ott voltak (munkaszünet lévén) nagy számmal a gyár munkásai, tisztviselői, igazgatósága, valamint a község lakosai is. A hangulatot a tűzoltózenekar kitűnő működése jókedvűvé tette, mindenki jól érezte magát és mulatott. A megleghullámos nyári napon jólesett a pihenés a hűs akácokban, no meg a csapolt sör is. És ekkor, ezen a napon dördült el a szarajevói revolver, amely megindította a világtörténelem egyik leggyászosabb mézszárlását, ahol sok-sok millió ember halálával, értékek és javak pusztulásával mérhetetlen gyász és nyomorúság szakadt az emberiségre.

Az első napok, sőt hetek múltán a kezdeti rémület lecsöndesedett. Diplomáciai tárgyalások folytak és már úgy nézett ki, hogy talán mégis rendbejönnek a dolgok. A gyárunk egyik mérnöke még július közepén Szentpétervárra utazott, a már ott lévő tábori sütőkemence mintakocsijának az orosz hadügyminisztérium által delegált bizottsága előtti bemutatására és kipróbálására. Ugyanakkor Moszkvában volt az egyik művezető is, a gépfegyver-bevedertöltőgéppel, annak demonstrálására.

Mindketten dolguk végeztével még bahaérkeztek, amikor előrobbant a kulisszák mögül a Monarchiának Szerbiához intézett hadüzenete. Ezután már drámai

gyorsasággal követték egymást az események, az orosz, a német, a török hadüzenetek, stb.

A közös Hadügyminisztérium Hadiosztályának vezetője (Pucherna tábornagy) Csepelen termelt a háborús hadiszergyártás megszervezésére. A gyártás az egész vonalon a három műszak bevezetésével a háromszorosára fokozódott. Erre a célra a hadvezetőség részéről hadimunkások ezrei lettek idevezényelve. A gyár összes munkásai és tisztviselői, amelyek a háború esetére való bevonulás alól felmentve még nem voltak, felmentést nyertek. Az üzemeltetéshez szükséges anyagok: szén, nyersolaj, stb. parancsszóra jöttek. A gépparkhoz szükséges gépek vonatszámra érkeztek be. A Tűzértségi Osztályban, ahol a munkatempót a robbanásveszély miatt nem lehetett túllépni, csak oly módon volt a kívánt kapacitás elérhető, hogy a meglévő és mindenfajta lövedékek részére külön-külön berendezett épületek számát kellett megnövelni. A folyamatos céltudatos fejlesztés következtében a gyár termelési kapacitása messze meghaladta a békeidőszaki igényeket. Egy későbbi kiadványban méltán állapították meg: "Weiss Manfréd előrelátása, gazdasági fantáziája és energiája következménye gyanánt az 1914-ben kitört háború a gyárat teljes készenlétben találta".

5. IDŐRENDI TÁBLÁZAT

1788	Megalakították a csepeli római katolikus plébániát. A község első plébánosa Christiánus Smidt de Walenstein kapisztrán rendi páter volt. Szolgálati ideje alatt hozatta Csepelre Nepomuki Szent János szobrát.
1799	Elhunyt Mária Krisztina hercegasszony, a Csepel-szigeti uradalom tulajdonosa. A birtokot férje, Albert herceg örökölte.
1801	Elhunyt Walenstein páter, a falu plébánosa.
1814	Elcsatolták a Csepelhez tartozó promontori (budafoki) szőlőket.
1822. február 10.	Utódok hátrahagyása nélkül elhunyt a sziget ura, Albert herceg. A birtok újra királyi tulajdonba került.
1831-1832	Kolerajárvány pusztított a községben.
1838. március 14.	A jeges ár elöntötte a községet. A falu, a templom, a paplak és négy ház kivételével elpusztult, de emberéletet nem követelt.
1838. március 17.	Gróf Széchenyi István meglátogatta az árvízűjuttotta Csepelt.
1838	Német mérnökök terve alapján az uradalom segítségével újjáépült a falu az árvizektől nem veszélyeztetett, magasabb fekvésű, mai Szent Imre tér környékén.
1840	Az Országgyűlés megalkotta a Duna szabályozására vonatkozó 1840. évi IV. törvénycikket.
1848-49	Csepel község német és illír nemzetiségű lakossága pénzzel, élelemmel, közmunkával és 62 gyalogos nemzetőrrel támogatta a szabadságharcot.
1848. szept.	Görgei Artúr lett a szigeti nemzetőrség parancsnoka.
1848. szept. 29.	Szigetújfalun a Görgei vezette hadbírótság halálra ítélte az áruló Zichy Ödön grófit. Az ítéletet másnap Lóréven végrehajtották.
1857	Weiss Manfréd születése.
1857-61 között	Romantikus stílusban felépült a Szent Imre téri római katolikus templom.

1861	Erzsébet királyné Szűz Máriát ábrázoló festményt adományozott az új templomnak.	1902	Megalakult a baptista missziós egyház.
1870	Egyházi rendeletre Horváth Géza segédtanító megkezdte a magyar nyelvű oktatást.	1903	Megalakult a Szociáldemokrata Párt csepeli szervezete.
1872	A Ráckevei Dunaágon a megkezdett folyamatszabályozás keretében megépítették a zárógátat.	1904	Az Országgyűlés megalkotta a Ráckevei-Duna szabályozására vonatkozó 1904. évi XIV. törvénycikket. Csepel és Újpest között szikratávíró kísérletek kezdődtek.
1880	A falu népessége 1526 fő, 1140 német, 195 illír és csak 96 magyar, egyéb 95.	1905	A Steaua Román Ásványolaj Rt. olajtároló telepet létesített a mai kikötő területén. Gonda Béla elkészítette a csepeli dunai kikötő első tervzetét.
1882	A Weiss fivérek megalapították a Weiss Berthold és Manfréd Ferencvárosi Első Magyar Konzerv és Ércáru Gyára elnevezésű vállalkozásukat.	1906	Lohonyai István megalapította a szűcsárugyárát. Megnyílt a községi vágóhíd. Megalakult a "Tropits Venczel és fia reszelőgyár".
1884	Bender Sarolta és Huszár Irén tanítónők megalapították Csepel második iskoláját, az Állami Leányiskolát.	1908	Megnyílt az első mozi.
1885	A Ferenc utcában felépítették az első községi óvodát.	1910. május 20.	Üzembehelyezték a Magyar Királyi Vizmű csepeli telepét. A vízszabályozási munkák során megkezdődött a Kvassay zsilip építése és a Ráckevei-Dunaág kotrása. A község lakossága 9462 főre növekedett, 7928-ra nőtt a magyarok, 1379-re csökkent a németek száma. Izraelita hitközség alakult.
1885-87 között	Fekete himlő járvány volt a faluban.	1911	Megépült a WM gyárban az Acélmű. A Csillag-telepen családi házak épültek.
1890	Megépült a Községi Postahivatal. A falu lakossága 2246 fő volt, 1559 fő német, 108 illír és csak negyede, 565 magyar, egyéb 46.	1912	Megalakult a CsTK, a Csepeli Testedző Kör.
1892. december 10.	A Weiss fivérek benyújtották csepeli gyáralapítási kérelmüket.	1912. május 1-én	Elkészült a HéV vonal. A községbe bevezették a villanyt.
1893. tavasza	A Weiss testvérek a csepeli János-legelőn lőszer szétszerelő üzemet létesítettek.	1913	A WM gyárban közel 6000 alkalmazott dolgozott. A gyár családi részvénytársasággá alakult.
1893	Megkezdte munkáját dr. Kanócz János, az első községi orvos.	1914. június 28.	A Sziget-csúcs közelében megkezdték az Első Magyar Rádió Állomás építését.
1896	A gyárban a Fémű megépítésével megkezdtek a színesfém alapanyag gyártását.		
1896. november	Weiss Berthold kilépett a csepeli vállalkozásból. Református fiókegyház létesült. Weiss Manfrédot és utódait Ferenc József Csepeli előnévvel nemesi rangra emelte. A községben gyógyszerár létesült.		
1899	A WM gyárban megkezdődött a lőszergyártás.		
1900	A község lakossága 4568 főre emelkedett, 2204 volt német és 2015 magyar, egyéb 349. A WM gyárban 915-en dolgoztak.		

6. Feladatlapok

1. számú feladatlap

1. Milyen nemzetiségű lakosság élt a sziget falvaiban a 18. században?
2. Hogyan osztották meg maguk között a bírói tisztséget?
3. Mi volt az itt lakók főfoglalkozása a 18. század végén, 19. század elején?
4. Miért lett községi ünnep Fábián és Sebestyén napja?

2. számú feladatlap

1. Rádióriporterként helyszíni közvetítéssel számolj be a csepeli árvízszülytotta térségről!
2. Korabeli újságíróként írd rövid tudósítást az 1838-as csepeli árvízről!
3. Hol találtak menedéket az emberek, amikor a községet elöntötte a jegesár?
4. Az emberek miért nem építették fel házaikat a régi falu helyén?

3. számú feladatlap

1. Mi jellemezte Csepel közlekedését a 18-19. század fordulóján?
2. Kik és mikor alapították a Csepel Műveket?
3. Mit állítottak elő a WM gyárban az első világháború előtt?
4. Hogyan járult hozzá Csepel fejlődéséhez Weiss Manfréd?

7. Feladatok

1. Készítsetek "fényképes" tablót az uralkodókról!
- Mária Teréziától - Ferenc Józsefíg.
2. Nézzétek meg a zajló Dunát és írjátok le élményeiteket!
3. Készítsetek rajzot a jeges Dunáról!
4. Készítsetek rajzot az árvíz sújtotta Csepel községről!
5. Rajzoljátok meg - elképzelés alapján - az áttelepült község utcáit!
6. Készítsétek el - vastag papírból - a nyakba akasztható nyeles lapátot!
7. Városi sétátok közben keressétek meg, hol található Csepelen emléktábla a reformkor és szabadságharc nagyjairól!
8. Tegyetek sétát a Kerepesi-temetőben! A síremlékek felkeresése alapján írjátok össze a szabadságharcban résztvevők neveit, haláluk évszámát!
9. Rajzoljátok le Kossuth Lajos, gróf Batthány Lajos, Görgei Artúr és Deák Ferenc emlékművét!
10. Rajzoljátok le - időrendben - azokat a közlekedési eszközöket, amelyeken az elmúlt 100 év alatt utazhattak a csepeliek!
11. Rajzoljátok le az Első Magyar Rádió Állomást!

8. Tanmenet javaslat

Az alábbi javaslatomon túl a tanár szabadon tervezheti meg a helytörténeti órákat, azok idejét és anyagát.

I. Év végi ismétlés, összefoglalás:

- 1. helytörténeti óra
- 2. helytörténeti óra
- 3. helytörténeti óra

II. Évközi összefoglaló órák:

- 1.- a II. témakör összefoglalása előtti óra
2. - az V. témakör összefoglalás előtti óra
3. - az első világháború előzményei utáni óra

A helytörténeti olvasókönyv egy-egy szakasza felhasználható tananyag kiegészítéseként, tanulóknak kiadott kiselőadásként is.

Idézetekkel kiegészíthető a "nagy magyar történelem".

A helytörténeti anyag "feldolgozható", megbeszélhető történelmi vagy helytörténeti szakkörökön is.

9. FORRÁSMUNKÁK, OLVASMÁNYOK

Baczoni Gábor:	Iratok a Csepel Vas- és Fémművek történetéhez. (Budapest, 1977.)
Benda Kálmán és Kerekes István:	Olvastam valahol (Budapest, 1981.)
Bodnár József:	Csepeli monográfia I. (Csepel, 1976.)
Bolla Dezső és Gavlik István:	Csepel helytörténeti olvasókönyv - 5. osztályos tanulók részére (Csepel, 1993.)
Bolla Dezső és Gavlik István:	Csepel helytörténeti olvasókönyv - 6. osztályos tanulók részére (Csepel, 1994.)
Budapest története III. kötet	Szerkesztette: Kosáry Domokos (Bp., 1975.)
Budapest története IV. kötet	Szerkesztette: Vörös Károly (Bp., 1978.)
Görgei Artúr:	Életem és működésem (Budapest, 1888)
Hóman Bálint és Szekfű Gyula:	Magyar történet VII. kötet (Budapest)
Kossuth Ferenc:	Kossuth Lajos iratai IX.4. (Budapest, 1904.)
Kubinyi András:	Csepel népessége a XVIII. században és a XIX. század első felében (Budapest, 1959.)
Kubinyi András:	Csepel története a Vasgyár alapításáig (Budapest, 1965.)
Magdics István:	Diplomatórium Ráczekeviense (Ráczekevei Okmánytár / Székesfehérvár, 1888.)
Némethy Károly:	A pesti-budai árvíz 1838-ban (Budapest, 1938.)
Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képben (Budapest, 1891.)	
Dr. Pápai Károly:	A Csepel-sziget és lakói - Földrajzi Közlemények XVIII. kötet (Budapest, 1890.)
Perényi József:	Csepel (Magyar városok monográfiája) (Budapest, 1934.)
IV. Törvény-cikkely - Duna - s egyéb folyamok szabályozásáról (Pozsony, 1843.)	
Reitter Ferencz:	Duna-szabályozás Buda és Pest között (Pest, 1865.)

A megadott művek a Csepeli Helytörténeti Gyűjteményben tanulmányozhatók.

TARTALOMJEGYZÉK

1. A község élete II. József trónralépésétől a nagy árvízig	5
2. Az 1838-as árvíz, a falu áttelepülése és újjáépülése	16
3. A község élete a szabadságharctól a gyáralapításig	27
4. A nagyipar megszületése és a község fejlődése az első világháborúig	41
5. Időrendi táblázat	55
6. Feladatlapok	58
7. Feladatok	59
8. Tanmenet javaslat	60
9. Forrásmunkák, javasolt olvasmányok	61